

KEFENSİZ GÖMÜLENER

ŞÜKRULLAH YUSUFOĞLU

İnceleme - Altarmaz:
ŞUAYİP KARAKAŞ

Özbekistan Kitaplığı
Roman

 BENGÜ

Yusufoğlu Şükrullah
Kefensiz Gömülenler

«Elips Kitap»

Şükrullah Y.

Kefensiz Gömülenler / Y. Şükrullah — «Elips Kitap»,

© Şükrullah Y.

© Elips Kitap

Содержание

SÖZ BAŞI	6
ŞÜKRULLAH YUSUFOĞLU VE ESERLERİ HAKKINDA	7
BİRİNCİ BÖLÜM	21
HATIRALARIN YAZILIŞ SEBEBİ	21
GÖZLERİ BAĞLI ADAM	22
KARIMIN HİKÂYESİ	28
RİVAYET	31
BEKLENMEYEN ÖLÜM	33
İTİKAT CEZASI	36
TANRI'NIN GAZABI	46
Конец ознакомительного фрагмента.	47

Şükrullah Yusufoglu

Kefensiz Gömülenler

*Bu kitap,
Âzat Türkistan yolunda kızıl kurşunlara hedef olarak kefensiz gömülmüş
“Tirik Ruhlar” Mahmudhoca Behbûdî, Çolpan, Fıtrat, Kâdirî, Gazi Âlim
Yunusoğlu, Osman Nâsır, Ubeydullah Hocayev gibi masum ve mazlum
milyonların aziz hatıralarına ithaf edilmiştir.*

SÖZ BAŞI

Özbek şair ve yazar Şükrullah Yusufoglu'nun “mâtemnâme” diye tarif ettiği *Kefensiz Kömilgenler* adlı romanı, Stalin döneminde Sovyetler Birliği'nde yaratılan korku toplumunun facialarla dolu hikâyesini anlatır. Yazar bize, eserinde bizzat şahit olduğu yaşanmış olayları anlatmaktadır. Eser boyunca isimleri zikredilen kişiler, gerçek şahsiyetlerdir. Aynı şekilde olayların cereyan ettiği yerler de hayalî yerler değildir. Bu, insanlığa dünya cennetini vaat eden, ancak netice itibariyle acı, gözyaşı ve ölümden başka hiçbir şey vermeyen Sovyet ideolojisinin, yüz milyonlarca insanı kendi şahsî hayatları, kendi şahsî düşünce ve hayalleri olmadan yaşamaya mecbur ettiği bir dönemdir.

Romanda, Rusların patronu olduğu parti diktatörlüğünü kurmak ve devam ettirmek için herkesi hiç itirazsız mutlak itaate zorlayan, parti ideolojisi dışındaki fikirleri asla kabul etmeyen, şüphe belirtisi taşıyan “acaba” sorusunun sorulmasına dahi tahammül göstermeyen, buna rağmen soru sormak cesaretini gösterebilenlerle birlikte hatta soru sormak ihtimali bulunanları bile hiç yaşamamış sayarak en ağır şekilde cezalandırıp yok eden bir idare anlayışı gözler önüne serilir. Yazar bu manzarayı tarif ederken bütün insanlığın bundan ibret almasını ve bir daha böyle bir felâketle karşılaşılmasın için dikkatli davranılmasını ister. Yazarın tarifine göre, bütün Sovyet imparatorluğu bir hapisane manzarası arz etmektedir. Sovyet imparatorluğunda herkes mahkûmdur; herkes, kaderini parti diktatörlerinin belirlediği, geçmişi ve geleceği olmayan adi bir eşya durumundadır. Roman bize, esas itibariyle Sovyet edebiyatının genel karakterini, her meslekten ve her milletten milyonlarca masum insanın Sovyet hapisanelerinde ve Sibiryâ'daki çalışma kamplarında hangi sebeplerle ve nasıl mahvedildiğini göstermektedir.

Kitabın başında, yazar Şükrullah Yusufoglu'nun hayatı ve eserleri hakkında kısa bilgi verilmiştir. Birinci Bölüm'ü teşkil eden *Kefensiz Kömilgenler* romanının metninden sonra, bir başka Sovyet şairinin hayatı ve âkıbeti hakkında kaleme aldığımız “*Bir Şairin Hazin Hikâyesi: ÖZBEK ŞAİR OSMAN NÂSİR'İN HAYATI*” ve “*TÜRKİSTAN'DA 'KIZIL KIRGIN' KURBANLARI*” adlı iki yazı, romanda anlatılan olayların sebep ve sonuçlarını geniş surette ele alması sebebiyle kitaba “İkinci Bölüm” olarak dâhil edilmiştir. Şükrullah Yusufoglu, eserlerini severek okuyup ezberlediği ve şiirde kendisine örnek aldığı Osman Nâsır'ın adını eserinin birçok yerinde telâffuz etmektedir. O da tıpkı Şükrullah gibi benzer sebeplerle tutuklanmış, Sibiryâ'ya sürgün edilmiştir. Şükrullah ölmeden evine dönebilmiş, Osman Nâsır ise bir daha Türkistan'ı görememiş, Sibiryâ'da kefensiz gömülmüştür.

Bengü Yayınları mensupları kitabı yayımlamak nezaketini gösterdiler. Bu sebeple, yayında hizmeti geçen herkese teşekkür ediyorum.

Prof. Dr. Şuayip KARAKAŞ
İstanbul Aydın Üniversitesi Öğretim Üyesi
İstanbul-2021

ŞÜKRULLAH YUSUFOĞLU VE ESERLERİ HAKKINDA

Hayatı

Şükrullah Yusufoglu'nun hayatı ile ilgili bilgiler, 2006 yılında tarafımıza yazdığı “Özim Hakında” başlıklı mektubu, kendisinin *Kasasli Dünya* (Taşkent 1994) ve *Yahşilikniñ Cezâsı-Cevâhırat Sandığı* (Taşkent 1995) adlı kitapları ile kendisi hakkında yazılmış yazılardan müteşekkil *Umrâkiylik-Şükrullâ İcâdınıñ Turfa Kırraları* (Taşkent 2001) ve Sâbir Mirveliyev'in *Özbek Edibleri* (Taşkent 1993) adlı kitaplardan derlenmiştir.

Şair Şükrullah Yusufoglu, 1921 yılında Taşkent'te dünyaya gelmiştir. Babası Hâfız Yusuf, demiryolu idaresinde sağlık memuru olarak çalışan ve görevli gittiği Sırderya boylarında kızamık, çiçek, veba gibi bulaşıcı hastalıklara karşı aşı yapan dindar bir hekimidir.¹ Gafur Gulam'ın anlattığına göre, babası Arap ve Fars dillerini biraz bilen² ve aynı zamanda şiir ve mûsikîyi de sevdiği için edebiyat ve sanat erbabı kimselerle de dostluğu bulunan bir şahsiyettir.³ Hâfız Yusuf'un evi, âlim ve müderrislerin de toplanarak tefsir, hadis gibi dinî ilimlerin yanı sıra Ali Şîr Nevâî'nin eserleri hakkında sohbetler ettikleri bir mekândır. Bu dostlarından biri, hâne sahibinin bir oğlunun dünyaya geldiğini duyunca, şu dört mısraı söyleyerek doğumuna tarih düşürür ve çocuğa “Şükrullâhan” adını verir:

“Birâderimge beribdi tâzedden cân,
Ömr-i azîzige bersin aman.
Târîh-i tevellüdi nâmı cüz olub,
Kemâlige yetsin Şükrullâhan.”

Pavel Ulyasov'a anlattığına göre, şairin annesi Zeynep Hanım da malûmat sahibi bir kadındır. Mahalledeki çocuklara okuma-yazma öğretir, Nevâî, Fuzûlî gibi klâsik şairlerin gazellerini ezberinden okur. Şair, annesinden bahsederken, bu aydın kadının “ilk öğretmeni” olduğunu, şiirdeki kafiye ve durakları çocuk yaşında ondan öğrendiğini, “şiirin âhengini kulağına ilk üfleyen”⁴ kişinin de annesi olduğunu söyler. Şair, kendi ifadesine göre, çocuk yaşlarından itibaren “daima şiir muhitinde yaşamıştır.”⁵ Babası Hâfız Yusuf, mesleği gereği hekim olarak şehir şehir dolaşıp evde çok az bulunduğu için Şükrullah'ın terbiyesiyle daha ziyade annesi meşgul olur.⁶

Şair, 1935 yılında Taşkent Pedagoji Bilim Yurdu (=Öğretmen Okulu)'ndan, mezun olunca, Karakalpakistan'da köy öğretmeni olarak çalışmaya başlar. Birkaç yıl sonra girdiği Taşkent Devlet Pedagoji Enstitüsü'nün Özbek Dili ve Edebiyatı Bölümü'ndeki eğitimini 1944 yılında tamamlayıp Filoloji Fakültesine asistan olur.⁷ İkinci Dünya Savaşı devam ederken askere alınır; fakat enstitüde son sınıfta okuduğu için Almaata'dan Taşkent'e geri gönderilir.⁸ Bundan sonra bir süre Taşkent Devlet Dârülfünûnu'nda yüksek lisans eğitimine devam eder. Fransız komedi yazarı Molière'in eserleri üzerindeki ilmî çalışması yarım kalır. Savaştan sonraki yıllarda Taşkent'te çeşitli matbaa ve yayınevlerinde çalışır.

¹ Şükrullah, “Ma'rifetniñ Başı Ezgülikke İşanış”, *Kasasli Dünya*, Taşkent 1994, s. 21.

² Şükrullah, *Yahşilikniñ Cezâsı-Cevâhırat Sandığı*, Taşkent 1995, s. 210.

³ Kaysın Kuliyev, “Yarkın Talant”, *Umrâkiylik-Şükrullâ İcâdınıñ Turfa Kırraları*, Taşkent 2001, s. 10.

⁴ *Yahşilikniñ Cezâsı-Cevâhırat Sandığı*, s. 211.

⁵ Pavel Ulyasov, “Vicdan ve Muhabbet Bilen (Şükrullâ Portretige Çizgiler)”, *Umrâkiylik-Şükrullâ İcâdınıñ Turfa Kırraları*, s. 23-24.

⁶ *Yahşilikniñ Cezâsı-Cevâhırat Sandığı*, s. 211.

⁷ Açıl Tâhırov, “Bürgüt Pervâzi”, *Umrâkiylik-Şükrullâ İcâdınıñ Turfa Kırraları*, s. 120.

⁸ “Hakikatni Aytışdan Çöçimeylik”, *Kasasli Dünya*, s. 115.

Pedagoji Enstitüsü'nde okuduğu yıllarda, eserlerini severek okuduğu Süleyman Çolpan, Abdullah Kadirî, Osman Nâsır gibi şair ve yazarlar, Sovyet rejimini kabul etmeyen millî aydınlar olarak tasfiye edilirler. Şükrullah da 1930'ların sonlarına tesadüf eden bu "katağan" (= ağır baskı ve katliam) yıllarında ilk şiirlerini yazmaya başlar. Şiir yazarken Çolpan ve Osman Nâsır'ı kendisine örnek alır, onların üslûbunu devam ettirmeye çalışır.⁹ İlk gençlik yıllarında, Pedagoji Bilim Yurdu (= Öğretmen Okulu)'nda okurken, şair Osman Nâsır'ın yeni yayımlanan her eserini kısa zamanda ezberler; ezberlediği bu şiirleri, sohbet toplantılarında heyecanla okur. Kendisi, bu şairlerin tesirinden söz ederken, "Bizi, Osman Nâsır gibi şairlerin eserleri edebiyata soktu," demektedir.¹⁰ Şair, o yılları mektubunda şu cümlelerle hatırlamaktadır: "O yıllarda, Özbek halkının en müstesna kabiliyet sahipleri olan Abdullah Kâdirî, Çolpan ve bilhassa şiirlerini severek ezberlediğim Osman Nâsır'ın milliyetçi ve halk düşmanı suçlamasıyla hapsedilmeleri, beni son derecede kaygılandırmış ve tarif edilmez derecede öfkelenmişti. Bu üzüntüm, bu öfkem, 1938-1939 yıllarında enstitüdeki öğrenciliğim sırasında şu dört mısradan ibaret şiir hâlinde kalbimi yarıp çıkmıştı:

Vücudumu dilip pâre pâre
Eyle, asla vicdanımı satmam,
Halk derdini yerleştirdim gönüle,
Öldür, ölümden de dönmem.

Vücudumnu tilib tilke-tilke,
Aslâ, vicdânımnı satmaymen!
Halk derdini câyladım dilge,
Öldür, ölümden hem kaytmaymen.

Özbek halkının en iyi ve en masum evlâtlarını Sovyet hükûmetinin, halk düşmanı ve milliyetçi diyerek iftira ateşinde yaktığı o dönemde böyle bir şiiri âşikâr etmek, Sovyet hükûmetinin siyasetine karşı isyan sayılırdı ve şairin kendi canına kastetmesi mânasına gelirdi."

Şair, ilk şiir ve destanlarının Özbekistan basınında 1938-1939 yıllarında çıkmaya başladığını da mektubunda haber vermektedir. Sâbir Mirveliyev, Şükrullah'ın "*Baht Kânunu*" adlı ilk şiirinin 1939 yılında neşredildiğini kaydetmektedir.¹¹

Şükrullah, 1946 yılında, Gafur Gulam ve Aybek'in tavsiyesiyle Yazarlar Birliği'ne üye kabul edilir. O sırada Aybek Yazarlar Birliği'nin başkanıdır; Şükrullah da müşavir tayin edilir. Aynı yıl Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkez Komitesi Sekreteri Andrey A. Jdanov (1896-1948)'ün ideolojiden sapma ve kozmopolitizm hakkındaki açıklaması ve Leningrad'da yayımlanan edebî dergiler hakkında alınan tedbir, bütün şair ve yazarlarla birlikte bilhassa Şükrullah gibi sanat hayatına yeni atılmış olan gençleri endişeye sevk eder. Herkeste bir tedirginlik başlar. O günlerde Şükrullah'ın kendisinden *Şark Yulduzı* dergisinde yayımlanmak üzere bir şiir istenir. Genç şair, 1939 yılında Karakalpakistan'da öğretmenlik yaptığı sırada Aral denizi için yazdığı "*Deñizde Bir Tün*" başlıklı şiirini verir. Bu şiir yüzünden başına gelmedik felâket kalmaz. Bazı tenkitçiler, onun bu şiirini, A.A.Jdanov'un "ideolojisizlik/ideolojiden sapma ve kozmopolitizm" hakkındaki açıklamasına örnek gösterirler. Şair, "şiirde emeğe yer verilmiyor, sadece deniz manzarası methedilmekte," denilerek suçlanır.¹² Şairin felâketine sebep olan bu şiiri şöyledir:

⁹ Metyakub Koşcanov, "Serhisâb (Şâir, Nâsir, Dramaturg)", *Umrâkiylik-Şükrullâ İcâdının Turfa Kırraları*, s. 4.

¹⁰ "Hakikatni Aytışdan Çöçimeylik", *Kasasli Dünya*, s. 115.

¹¹ Sâbir Mirveliyev, *Özbek Edibleri*, Taşkent 1993, s. 111.

¹² "Hakikatni Aytışdan Çöçimeylik", *Kasasli Dünya*, s. 116.

DENİZDE BİR GECE

Yavaş yavaş çöktü, gömüldü güneş,
Minik dalgalara gark oldu deniz.
Şafakta kıpkızıl olunca ufuk,
Hüsnünü göz göz kılıp parladı ay-kız.

Vapur yavaşça süzüldü yerinden,
Dalga gibi canlanıp çırpındı bayrak.
Milyonla yıldız gibi gözleri cezbeder.
İlyiç ışıklarının parladığı sahil.

Himmet sandığı masmavi açıldı deniz,
Eriyen kalay gibi, nura gömüldü.
Aydın nuru, iz bırakmadan süzülen vapur,
Tıpkı kaymak kesen bir bıçak gibiydi.

Vapur gider gecenin koynun yarıp,
Göze görünür sadece gök ve su.
Yarım gece oldu ay ağdı sehere,
Sevinçten gözlere girmez uyku.

O zaman dostlarla şirin sohbetler,
Deniz dalgası gibi canlanırdı.
Zevklerine yeni zevkler katar
İlk seher göğünde cilvelenen yıldız.

Zemine saçılan gökteki yıldızlar,
Birer birer derilir gibi azalıp bitti.
Denizin sahilinde yanan bir alev gibi
Güneş doğarak kızıl ışıklar saçtı.

Kızıl bayrak sanki altın renge boyanıp
Gönüllere ferahlık verip dalgalanıyordu.
Aral balıkçısının neşeli türküsünü
Rüzgâr bizim türkülere bağlıyordu.

Türküler sahili sahile bağlar,
Vatanımın denizi güzellikte eşsiz.
Her nereye varsam mihnet, saadet,
Ergin kızlar gibi görünür güzellik.

DENİZDE BİR TÜN

Aste-aste çökdi, şonğıdı kuyaş,

Meyde tolkınlarge kömildi deniz.
Şafakdan ufknıñ beri kızargaç,
Hüsnin köz-köz kılıb balkıdı ay-kız.

Parohod sılcıdı este ornıdan,
Tolkınday tavlınıb yelpindi bayrak.
Million yulduzlardek közni tartardı
İlyiç çirakları parlagen kırğak.

Sehâvet sandığı kök açdı deniz,
Erişen kalaydey, nurge çömildi.
Ay nuri, parohod süzedi beiz,
Kaymak keseyatgen pıçakdey edi.

Parohod baradı tün koynın yarıb,
Közge körinedi fakat âsmân, suv.
Yarım keçe boldı ay ağdı-seher,
Şâdlikden közlerge kelmeydi uyku.

Hemân dostlar bilen şirin suhbetler,
Deniz tolkımdak alar edi evc.
Zevkleriñe yene zevkler koşadı
İlk seher kökide yulduz urıb mevc.

Kökdegi yulduzlar saçılgen teñe,
Bir-bir terilgendek bitdi kemeydi.
Deniz kırğağıda yangen elenge
Kebi kuyaş çıkıb, elvan nur yaydı.

Kızıl bayrak göya zerge boyalıb,
Dillerge zevk berib yelpiner edi.
Aral balıkçısın şâd koşığıñı
Bizniñ koşıklarge yel ular edi.

Koşıklar kırğaknı kırğakka ular,
Vatanım denizi gözellikke bay.
Kayerge barmagıl, mehnet, saâdet
Yetük kızlar kebi körgizer çıray.

Şair, sadece tabii güzellikleri ve deniz manzarasını terennüm ettiği için “idealsizliğe” örnek gösterilerek çok ağır bir şekilde cezalandırılmasına sebep olan bu şiirini, öğretmen olarak çalıştığı yerden Taşkent’e dönerken gemi yolculuğu sırasında hangi duygularla yazdığını şöyle ifade etmektedir:

“Karakalpakistan ve Harezmi diyarının güzelliğini gördüm, meftun oldum. Ormanlarında kaplanlar kükrer, adı sanı bilinmedik kuşlar öter. Sabahtan akşama kadar balıkçı şarkılarının yankılandığı ve sadece Özbekistan’ın değil, bütün Orta Asya’nın aynası olan Aral denizinin gönül okşayıcı titreşimleri arasında gemi ile Taşkent’e doğru yol aldım.”¹³

¹³ “Denizde Bir Tün..”, *Kasaslı Dünya*, s. 137.

Komünist Partisi Merkez Komitesinin sanat ve edebiyat hakkındaki kararının bölgelerdeki “icra”sının nasıl takip edildiğini göstermek üzere örnek olarak bu tür şiirlere ihtiyaç olduğu ilân edilmiştir. Aslında bu, 1948-50 yıllarında, aydınların tekrar asılsız suçlamalarla yeniden tasfiyesi için başlatılmış olan bir hazırlıktır.

İşin esası şudur ki, 1930’lu yıllardaki edebiyat politikası, savaş yılları (1941-1945)’nda biraz değişikliğe uğramıştır. Bütün herkesi savaşa seferber edebilmek maksadıyla edebî eserlerde millî konuların ve tarihî büyük şahsiyetlerin söz konusu edilmesine izin verilir. Savaş yıllarında Hamid Âlimcan *Mukanna*, Aybek *Mahmud Târâbiy*, Maksud Şeyhzâde ise *Celâlidin Mengüberdi* adlı dramalarını yazarlar. Aybek de meşhur *Nevâiy* romanını kaleme alır. Savaştan sonra zafer sarhoşu olan Stalin tanrılaştırılır, aleyhinde konuşmak ve onu tenkit etmek tamamen imkânsız hâle gelir. Artık Komünist Partisinin mutlak hâkimiyeti ve şiddetli baskı politikası altında ezilen yeni bir hayat başlar. Sosyalist ideoloji savaş öncesine nazaran daha şiddetli bir şekilde tatbik edilir, Sovyet rejimini idealleştirme çalışmalarına büyük önem verilir.¹⁴ İkinci Dünya Savaşından sonra Komünist Partisi Merkez Komitesi, söz konusu yeni dönemin prensiplerini belirlemek üzere 1946-1948 yıllarında edebiyat ve sanat meseleleri hakkında önemli kararlar alır. Komite, edebiyatın bütün gücünün partiye olan bağlılığından kaynaklandığını tespit ederek, yeni dönemde edebiyatın şu görevleri yerine getirmesine karar verir:

“Sovyet edebiyatının vazifesi, gençlerin parti ideolojisi doğrultusunda eğitilmesi konusunda devlete yardımcı olmak, gençlerin taleplerini karşılamak, yeni nesli güçlü, yaptığı işe inanan, engellerden korkmayan ve her türlü engeli yenmeye hazır kimseler olarak yetiştirmekten ibarettir.”

Kararda, ideoloji karşısında lâkayt davranmanın ve inançsızlığın Sovyet edebiyatı için yabancı ve halkın menfaatleri için zararlı olduğu önemle belirtilir.

“Dünyadaki en ilerici edebiyat olan Sovyet edebiyatının gücü, halkın ve devletin menfaatlerinden başka menfaat gözetmemesindedir. Zaten başka türlü olması da mümkün değildir.”

Merkez Komitesi, şair ve yazarları, hayatı gerçeğine uygun şekilde tasvir etmeye, Sovyet toplumu ve Sovyet insanı hakkında ideolojik ve estetik bakımlardan yüksek eserler vermeye çağırır.¹⁵

Şükrullah’ın ilk eserlerini verdiği 1945-1956 yılları arasındaki edebî hayat kısaca değerlendirilecek olursa, bu dönemde parti baskısının edebiyat ve sanatın üzerinde daha da şiddetlendiğini belirtmek gerekir. Komünizm ideolojisi, sanat hürriyetini açıkça boğar. Komünist Partisi sanat hayatına kaba şekilde müdahale eder. Emredici tavırlar sergilemek, yazarları takip etmek, baskı ve işkence altında tutmak suretiyle edebiyat partinin sadık hizmetkârı hâline getirilmeye çalışılır. Maksud Şeyhzâde, Said Ahmed, Şühret, Şükrullah gibi kabiliyet sahipleri haksız yere hapse atılır, bazıları uzak ülkelere sürgün edilirler. Aybek, Mirtemir, Tûrâb Tola, Mirkerim Âsım gibi yazarlara “milliy mahdudlik”¹⁶ damgası vurulur. Sanat hayatına “konfliktsizlik nazariyesi” hâkim olur. Bu nazariyeye göre, Sovyet hayatının sadece olumlu ve güzel taraflarını göstermek ve bu hayattaki zıtlıkları ve çirkinlikleri tasvir etmemek gerekir. Edebî eserde, hayatta ve insanlar arasında görülen çatışmaları tasvir etmek, haksızlıklardan söz etmek, yanlışlıkları ve çirkinlikleri göstermek, Sovyet toplumuna ihanet olarak değerlendirilir. Bu anlayışa muhalefet eden veya muhalefet etmek ihtimali bulunan sanatkârlar takip altına alınır, siyasî suçlu sayılırlar. Siyasetin edebiyata olan bu müdahalesi, sanat hayatında ciddi olumsuzluklara sebep olur.¹⁷ Şükrullah, edebiyatı ideolojinin kölesi hâline getiren bu uygulamanın, esas itibarıyla “hiçbir şeye aldırmayarak hakikati söyleyen dili keskin insanlardan kurtulmak, böylece bütün herkesi korkutmak” maksadına hizmet ettiğini belirterek, *Kefensiz Kömilgenler*’de Sovyet sanat anlayışı hakkında şu değerlendirmelerde bulunur:

¹⁴ Begali Kâsimov, “Özbek Edebiyatı”, *Özbekistan Respublikası-Ensiklopediya*, Taşkent 1997, s. 528-529.

¹⁵ Server Azimov, Kudret Ahmedov, Yusuf Sultanov, *Özbek Sovyet Edebiyatı*, Taşkent 1987. (10. Baskı), s. 62.

¹⁶ Milliy mahdudlik: Sovyet ideolojisinin emrettiği enternasyonalist vatan anlayışını reddederek millî sınırları vatan olarak benimsemek.

¹⁷ Seydulla Mirzayev, *XX Asr Özbek Edebiyatı*, Taşkent 2005, s. 43-44.

“Semerkand, Buhara, Hive gibi şehirleri kuran ve büyüklüğü karşısında çağların hürmetle eğildiği Nevâî, Uluğbey ve Bâbü’leri yaratan Özbek halkına cahil, yoksul, dilenci denilmesi doğru mu? Hayır, bu doğru değil, diyebilir misiniz? Diyemezsiniz! Niye? Başka bir ülkenin radyosunu dinlediğinizi birisine açıkça söyleyebilir misiniz? Bizde din hürriyeti yok, diyebilir misiniz? Söyleyin de görün! Söyleyemezsiniz! Fakat içinizden bütün bunların doğru olmadığını hissediyor musunuz? Hissediyorsunuz! Sadece siz değil, başkaları da hissediyor mu? Hissediyor! Eğer siz de, o da, kısacası çoğunluk bu memnuniyetsizliği dile getirecek olursa, o zaman ne olur? Bu, açık bir memnuniyetsizliğe dönüşmez mi? O zaman ne olur? Ne olacak, memnuniyetsizlik had safhaya ulaşır. Sonunda halk isyan eder. Böyle bir tehlikenin önünü almak için ne yapmak gerek? Tek çare, halkı korkutmak! Bunun için seni de, beni de hapsediyorlar. Hiçbir şeye aldırmayarak hakikati söyleyen dili keskin insanlardan kurtulmak, böylece bütün herkesi korkutmak.” (s. 74)

“Yani kendi sevdiğin, kendi zevk aldığın, kendi hakikat saydığın şeyleri değil, sadece başkalarının hoşuna gidecek şeyleri terennüm etmen gerekiyor. Hayata kendi gözünle değil, başkalarının gözüyle bakman gerekiyor. Ancak o zaman eserlerin ideolojik ve halkçı sayılır, övgüye lâyık görülür. Ancak o zaman ödüller de, makam ve mevkiler de senindir; meclislerin aranan kişisi ve baş tacı olursun. Ancak o zaman seni başka ülkelere güvenerek gönderirler. Aksi hâlde başın tenkitten kurtulmaz, yazdığın eserler basılmaz, sen de daima gözaltında yaşarsın.

Sen eğer bu durumu halkı aldatmak, okuyucunun zihnini bulandırmak ve aşağılanmaya alıştırmak olarak görür de feryat etmeye kalkarsan, hata etmiş olursun. O zaman seni sosyalist gerçekçiliğe karşı çıkmakla suçlarlar. Mahkemenin beni itham ettiği suçlardan biri de bu oldu.” (s. 91)

“İster tutuklulukta olsun, ister âzatlıkta olsun, bir Sovyet şairinin bundan farklı düşünmesi, bundan farklı yazması mümkün değildir. Sovyet basınında hayattan şikâyet eden karamsar şiirler basılamaz.

Eserinin yayımlanıp okuyucuya ulaşmasını isteyen bir sanatkârın, kendi gördüklerini, kendi bildiklerini, bizzat gönlünden geçenleri değil, hayatın çirkinliklerini, noksanlıklarını değil, bilâkis Komünist Partisinin programına uygun şekilde davranarak övgüye değer güzel ve faydalı taraflarını yazması gerekir.

Henüz komünizme erişmişliğimiz filân yok! Hayatımızda eksiklikler, haksızlıklar, adaletsizlikler, rüşvet alıp vermeler, hırsızlıklar yok mu, diye sorulacak olursa, bu sadece bizim toplumumuza mahsus tipik bir durum değil, diyerek yine karşı tarafı suçlarlar.” (s. 151)

Hulâsa etmek gerekirse, sosyalist realizmi yegâne sanat metodu olarak kabul eden Sovyet edebiyatını, emirle yazdırılan, hakikat karşısında susturulup kalemleri zincire vurulan bir edebiyat olarak, aşıkâr edilmesine fırsat verilmeyip söndürülen fikir ve hayallerin edebiyatı olarak anlamak lâzımdır.

Bu sıkıntılı dönemde Şükrullah’ın ilk önemli eseri saydığı *Çallar* adlı destanı 1947 yılında, ilk şiir kitabı olan *Birinçi Defter* adlı eseri ise 1948 yılında yayımlanır.¹⁸ İkinci şiir kitabı olan *Kalb Koşıkları* ise 1949 yılında yayımlanır.¹⁹ Şair, *Şark Yulduzu* dergisinde yayımlanan “*Denizde Bir Tün*” adlı söz konusu şiirinde, partiyi ve parti ideolojisini terennüm etmediği için, Stalin’i övmediği için, ideolojiden uzaklaşıp kozmopolit sanat anlayışına meyiletmesine karar verildiği için 1951 yılı başında tutuklanır. Zira Sovyet ideolojisi, sanatın sadece kendisine hizmet etmesini kabul etmekte, tabiat güzelliği karşısındaki ferdî heyecanlara bile tahammül göstermemektedir. Sovyet sanat anlayışına göre, sanatkâr, eğer eserinde tabîî güzelliklerden bahsetmek istiyorsa, bu güzelliklerin Komünist Partisinin ve komünizmi kurma yolunda sarf edilen emeğin eseri olduğunu mutlaka belirtmek zorundadır. Buna göre, Şükrullah ideolojiye aykırı davranarak siyasî suç işlemiş sayılmaktadır.

Özbek edebiyat tarihçisi Prof. Dr. Naim Kerimov, *Kefensiz Kömilenler* kitabından söz ederken, “*Kızıl saltanatın kanlı dâhisi*” dediği Stalin’in 1950’li yılların başlarında tutuklamalara tekrar

¹⁸ Kaysın Kuliye, *age*, s. 11.

¹⁹ İbrahim Gafurov, “Şükrullâ Hakıda Etüd”, *Umrâbiylik-Şükrullâ İcâdının Turfa Kırraları*, s. 60.

hız verdiğini kaydettikten sonra, önce 13 Haziran 1950 tarihinde Til ve Edebiyat Enstitüsü'nde memur olarak çalışan Abdurrahman Alimuhammedov'un tutuklandığını bildirmektedir. Ondan sonra sırasıyla 28 Kasım'da Abdurrahman Alimuhammedov'un kardeşi Nebi Alimuhammedov, ertesi gün Şükrullah'ın enstitüden edebiyat hocası Profesör Hâmid Süleyman, iki gün sonra Mirzakalan İsmailî, iki ay sonra 25 Ocak 1951 günü Şükrullah, 10 Şubat'ta Şühret, 26 Şubat'ta Mahmud Muradov, 28 Şubat'ta Meli Cora tutuklanırlar. Bunlardan başka, yine aynı günlerde Maksud Şeyhzâde, Mirkerim Âsım, Yangın Mirza, Ne'met Taşpolat gibi tanınmış şair ve yazarlar da çeşitli bahanelerle tutuklanmışlardır. Bir yıl devam eden sorgulamalardan sonra, 29 Ocak-1 Şubat 1952 tarihleri arasında görülen mahkeme, bu kalem sahiplerinin hepsini birden yirmi beşer yıl hapis cezasına çarptırır. Böylece *Kefensiz Kömilgenler* kitabının yazarı Şükrullah, 31 yaşında “halk düşmanı” olarak ebedî buz ülkesi olan Sibiry'a sürgün edilir.²⁰

Baskı altında tutmalar, tutuklamalar, hapisler, sürgünler ve idamlar, Sovyet toplum hayatının ayrılmaz bir parçasıdır. Cezaya çarptırılanlar, sadece kalem sahipleri değildir. Toplumun her kesiminden ve her meslekten insan, korku toplumu yaratmak için cezalandırılmışlardır. Korku, Sovyet rejimini besleyen ve yaşatan en önemli güç hükmündedir. Doğrudan cezaya maruz kalmayan insanlar da kalbi ve zihni sadece korku, endişe, felâket ve ölüm düşüncesiyle doldurularak cehennem hayatına mahkûm edilmişlerdir.²¹ Şükrullah, *Kefensiz Kömilgenler* kitabında, bu durumu şu satırlarla tespit eder:

“Gerçeği söylemek gerekirse, bizim zamanımızda halk düşmanı olarak hiçbir ferdi tutuklanmamış bir aile bulmak mümkün mü? 1920'lerden itibaren Ceditçilikle suçlanan aydınlar tutuklanmaya başlanmıştı. 1927-1928 yıllarında dindarlar, mülk sahipleri kulak sayıldı. Bir kısmı yabancı unsur sayılarak tekrar tutuklandı, sürgün edildi. Bu temizlikler yetmezmiş gibi 1937 yılından başlayarak Parti Merkez Komitesi sekreterleri, devlet adamları ve yazarlar halk düşmanı ilân edildiler. Tutuklama ve kırgınlar başladı. Bu durum 1940 yılına kadar devam etti. İkinci Dünya Savaşı bittikten sonra, cepheden dönenlerin bir kısmı faşistlere esir düşmekle suçlanarak tutuklandılar. 1947 yılından başlayarak yazar, ilim adamı ve sanatkârları, ideolojiye aykırı davranmak ve kozmopolit olmakla suçladılar. Tekrar tutuklamalar başladı. Herhangi bir yakını, akrabası tutuklanmayan kimse kalmadı. Hatta insanlar tek olarak değil, bütün aile fertleriyle birlikte cezalandırıldı. Sürgün edildi.” (s. 34)

“*Deñizde Bir Tün*” adlı şiirinde güzelliklerini terennüm ettiği yurduna olan sevgisini ifade etmekten dolayı milliyetçilikle suçlanıp “halk düşmanı” olarak yirmi beş yıl hapis, beş yıl sürgün ve beş yıl da hak mahrumiyetine çarptırılarak Sibiry'a sürgün edilen şair Şükrullah Yusufoglu, tutuklanmasını, mahkûm edilmesini, hapishane ve Sibiry'daki çalışma kamplarında geçen yıllarını *Kasaslı Dünya* adlı kitabında şöyle hatırlar:

“Tutuklandığım günlerde dört yaşındaki oğlumun benim ‘*Kreml Yulduzları*’ şiirimi dilinden düşürmediğini hiç unutamıyorum. Evi aradıkları sırada da oğlum Kremlin ve Stalin hakkında yazdığım bu şiirimi okuyordu. Çocuğunu devlete ve partiye sadakat ruhuyla terbiye eden bir şairin milliyetçi ve Sovyet hükûmetine karşı olması, insan mantığının kabul edemeyeceği bir şeydi.

Benim davamı savcı Suhanov üzerine aldı. Savcı beni, “milliyetçi olduğu için hapsedilen Osman Nâsır ve Çolpan'ın şiirlerini okumuşsun”, ‘Sovyet sisteminden şikâyet ederek filâncanın toyunda Stalin'in ‘hayat güzel, refaha kavuşuldu, sözlerini alay konusu etmişsin’, gibi suçlarla itham etmişti. Bana, ‘pesimist şiirler yazmış’, damgası basıldı. Aslı esaslı olmayan suçları üzerime yıkmaya çalıştılar. Böylece uykusuz geceler ve ıztıraplar başladı.²²

²⁰ Naim Kerimov, “Katağan Yıllar Hakikati”, *Umrâkiylik-Şükrullâ İcâdınuy Turfa Kırraları*, s. 317.

²¹ Narbay Hudaybergenov, “Kanlı-Kansız Fâcialar (Kefensiz Kömilgenler’ni Okıgenda)”, *Umrâkiylik-Şükrullâ İcâdınuy Turfa Kırraları*, s. 274.

²² “Hakikatni Aytışdan Çöçimeylik”, *Kasaslı Dünya*, s. 116.

1952 yılında mahkeme görüldü. Bizi vaktiyle ‘halk düşmanı’ olarak suçlanan Ekmel İkrarov’un, Feyzullah Hocayev’in yerine koydular. Her birimize 25 yıl hapis, 5 yıl sürgün cezası verildi, 5 yıl da siyasi hak mahrumiyetine çarptırıldık.

Mahkemeden sonra Taymir yarımadasına gönderdiler. Bizi buraya getirdikleri sırada güneş henüz batmamıştı, öğleden sonrasına benziyordu. Bütün her yer, barakalar gündüz gibi görünüyordu, fakat ortalıkta bir tek insan görünmüyordu. Hiç kimsenin olmaması bizi korkutmuştu. Bizi kimsenin bulunmadığı bir yere attılar diyerek endişeye kapılmıştık. Sonradan anlaşıldı ki, bu sıralar kuzeyde güneşin batmadığı aylarmış. Biz vardığımızda, vakit gece yarısıymış. Bizim gibi kara bahtlılarla ‘şafak’ vakti buluştuk.

Oraya varınca şair olduğumu gizlemek istedim. Çünkü hapishanedekilere güvenmiyordum. Ben onların ağır suçlular olduklarını zannediyordum. Fakat düşündüğüm gibi olmadı. Şair olduğumu öğrendiler. Elime kazma kürek tutuşturdular. Etrafımdakilerin kendi aralarında konuşurlarken, ‘haydi şair, gücünü göster; emeğin Sovyet devletinde zevk, şan ve şeref olduğunu söyleyerek methiyeler yazdın, işte şimdi bu zevki sen de tat bakalım’, dediklerini biliyordum. İki yıl hapiste yatıp gücümü kaybettiğim için toprak dolu ağır el arabasını zorla sürüklüyordum. Bu durum, bazılarının gülmelerine, bazılarının da merhametine sebep oluyordu. Son derece ağır vaziyette olduğumdan haberdar olan ve 7-8 yıldan beri bu kampta mahkûm olarak ömür çürüten Taşkentli doktor Turgun Alimuhammedov’un aracılığıyla daha hafif bir işe geçtim. Nöbetçi sıhhi tesisatçı oldum. Fakat hafif zannedilen bu işin hatta beni ölmeye bile razı eden sıkıntıları yok değildi.²³

Gerçi bana yabancı olan bu iş, beden bakımından asırlık buzulu kazmaya nazaran hafif ve üstü kapalı atölyede olsa da esarete, kamp hayatında öyle beklenmedik işkenceler ve dehşet verici olaylar oluyordu ki, bazen 25 yıl hapiste yatmaya bile razı olurdu.

Benim çalıştığım atölye, kamptan birkaç kilometre uzaktaydı. Soğuğun 45-50 dereceye ulaşır da kar fırtınalarının başladığı günlerde mahkûmlar bazen işe çıkarılmıyordu. Fırtına sırasında soğuk 50-60 dereceyi geçiyordu. Fakat benim gibi gece nöbetçileri, inşaatta ertesi gün lâzım olacak malzemeyi hazırlamak için her türlü hava şartlarında işe çıkmaya mecburdu.

Böyle zamanlarda, ellerinde otomatik tüfekler ve yanlarında köpekler olduğu hâlde muhafızlar bizi sıraya dizer ve her zaman olduğu gibi, ‘sıradan bir adım dışarı çıkmak veya arkada kalmak, firar sayılacak ve hiç ikaz edilmeksizin ateş açılacak’ diye emir verirlerdi.

Her taraf dümdüz. Gece. Dehşetli kar fırtınası, etrafımızda aç kurtlar gibi uluyor. Üstümüzde kamptan verilen pamuklu kaput veya pösteki, pamuklu pantolon, keçe çizme, eldiven. Bunlardan başka kendi temin ettiğimiz veya evden gönderilen kalın giyeceklerle bürünmemize rağmen fırtınanın şiddetinden karın içimize işlediğini fark etmiyorduk.

Gözlerimizden başka her yerimiz sarılı olup açık kalan yerimizi soğuk bir anda haşlayıp geçiyordu. Dehşetli fırtına göz açtırmıyordu. Soğuktan yaşıran gözlerde kirpiklerimiz ceviz kabuğu gibi buz tutuyordu. Bir adım ilerisini bile görmek kolay değildi. Böyle zamanlarda yanılarak sıradan bir adım dışarı çıktın mı, hayatın tamamıdır! Muhafız, bunu firar sayarak ateş açıyordu. Ölüp gitmek, mesele değil. Beni, bu vakitsiz ölüm korkusu dehşete düşürüyordu.

Takatim tamamen kesilmişti. Var gücümle fırtına ve soğuğa rağmen sıradakilere yetişmeye çalışıyordum. Bir gün soğuktan iki gözüm kapanarak buz kapladı. Buzu sıyıracak olsam, kirpiklerim dökülecek. Çaresizlikten yanımdaki arkadaşşıma, ‘beni elimden tut, götür’, dedim. Bizim kendi aramızda konuştuğumuzu fark eden çavuş, bir şeyden şüphelenerek tel örgüye yaklaştığımız sırada bizi durdurup, ‘herkes otursun, ayakta kalan vurulur’, dedi. Çaresiz herkes oturdu. Bu cezalandırma yüzünden bazılarının ayaklarını, bazılarının da yüzünü soğuk çarptı. Ben ise atölyeye sağ salım ölmeden geldiğime şükrediyordum. Çünkü hapis süresi bitip de serbest kalacağı sırada boşu boşuna vurulup ölenlere şahit oldum.²⁴

²³ Age, s. 117.

²⁴ Age, s. 118-119.

1951 yılında tutuklandım. Dış dünyadan, doğup büyüdüğüm mahallem, yurdumun güzelliklerinden, hürriyetimden mahrum kaldım.²⁵

Ben tutuklanınca, uzak tanıdıklar şöyle dursun, yakın akrabalarım bile yabancılaştılar. Evde kalan iki çocuğum ile hâmile karımın hâlini kimse sormadı. Aynı şekilde hiçbir akrabam hapishaneye gelip beni sormadı. Dün benim şiirlerime, hatta bende bulunmayan faziletlere methiyeler düzerek kadeh kaldıran tanıdıklar, her gün beraber olduğumuz dostlar nerede? Yok, yok! Peki, niye? Bunun sebebi nedir? Müsebbibi kim? Bu sorular beni hiç rahat bırakmıyor.

1955 yılında hapisten kurtuldum, aklandım. Suçsuz dediler. İlk günler, bundan haberdar olan komşularım geldiler. Daha sonra yavaş yavaş önünü arkasını kollayarak bazı akrabalarım da gelmeye başladılar.

Fakat dört gözle beklediğim dert ortağım, fikir ortağım dostlarım?! Geleli birkaç hafta oldu. Şair ve yazar dostlarımdan hiçbir haber yoktu. Aylar geçti, fakat merhum şair Mamarasul Babayev ve birkaç yazardan başka hiç kimse gelmedi. Bunun sebebi nedir? Bu korkaklık mı? Yoksa sevgisizlik ve riya mı?

Bunların hepsi sevgisizlik, korkaklık, dost kadrini bilmezlik ve iftira. Stalin'in şahsına tapınma devrindeki kanunsuzluk. İstedığı kişiyi, istediği zaman ve istediği yerde gerçek dışı suçlamalarla tutuklama siyasetinin neticesiydi. Osman Nâsır veya Çolpan'ın kitabını okuduğun öğrenilecek olursa, bu tutuklanmak için yeterliydi. Nitekim Ekmel İkrarov veya Fıtrat'ın kitabı evinde bulunduğu için nice insan tutuklanıp hapsedilmedi mi? Hâl böyle olunca, 'halk düşmanı' olarak hapsedilen bir yazarın evine gitmeye kim cesaret edebilirdi?!"²⁶

Şükrullah tutuklandığı sırada hanımı Münevverhan, Oktyabr ilçesindeki 82. Mektep'te öğretmen olarak çalışmaktadır. Mektebin müdürü, henüz şairin sorgulanması devam ederken Münevverhan'ı, "halk düşmanının karısı" diyerek işten çıkarır. Altı ay sonra işine geri dönen Münevver Hanım, devamlı takip edilir. Hatta Stalin öldüğü zaman Münevver Hanım ile okuttuğu sınıfın öğrencileri, acaba nasıl ağlıyorlar diye kontrol edilir.²⁷

Şükrullah, 1955 yılında tamamen aklanıp hapisten döndükten bir yıl sonra, Özbekistan Âlî Sovyet Prezidyumu Reisi Şeref Reşidov'un o sırada Yazarlar Birliği başkanı olan Kâmil Yaşın'a hitaben yazdığı şu 10 Temmuz 1956 tarihli mektup üzerine Yazarlar Birliği'ne tekrar üye kabul edilir:

"Özbekistan Yazarlar Birliği Başkanı K. Yaşın'a, Özbekistan edebî çevreleri Şükrullah Yusupov'u kabiliyetli ve genç bir şair olarak iyi tanımaktadır.

O, şimdi tamamen aklanmış, şiirler ve 'Rassiya' adlı bir destan yazmış ve bitirmiş. Bununla beraber 1950 yılında okuyucular tarafından kabul gören 'Kommünizm Bosağasıda' adlı destanının da tekrar bir görülüp incelenmesini istiyoruz.

Bunun için Ş. Yusupov'un Özbekistan Sovyet Yazarları Birliği'ne tekrar kabul edilmesi meselesini halletmenizi, eserlerini gündeme almanızı, ayrıca şiir ve destanlarının yayını hızlandırmanızı ve Özbekistan Devlet Neşriyatı'na tavsiye etmenizi rica ederim.

Ş.Reşidov

10 Temmuz 1956"²⁸

Şükrullah bunun üzerine, yazdığı bütün eserlerini toplayıp Yazarları Birliği'ne gider. Eserleri, meşhur hikâyeci Abdullah Kahhar başkanlığında kırka yakın yazar tarafından incelenip değerlendirilir ve çok geçmeden birliğe üye olarak tekrar kabul edilir. O sırada henüz hapisten çıkmış olan bir adamın sorumluluğunu üzerine almak da büyük bir cesareti gerektirir. Şükrullah'ı çocukluk

²⁵ Age, s. 119.

²⁶ Age, s. 120.

²⁷ Age, s. 123.

²⁸ "Yahşilik Ölmeydi", *Kasaslı Dünya*, s. 167.

yıllarından beri mahalleden tanıyan meşhur şair Gafur Gulam sorumluluğu kabul edince, 1956 yılında *Hayat İlhamları* adlı şiir kitabı yayımlanır.²⁹

Fakat Reşidov'un mektubuna rağmen şairin Özbekistan Devlet Neşriyatı'nda çalışmaya başlaması çok zor gerçekleşir. Devir, Stalin sonrası olmasına rağmen insanlar üzerindeki korku, hâlâ bütün dehşetiyle devam etmektedir. Bu sebeple, herkes birbirinden çekinmekte ve hiç kimse kendi milletine olan sevgisini ve bağlılığını açıkça ifade edememekte, millet değil, hatta "halkım" sözünü telâffuz etmek bile tehlikeli sayılmaktadır; onun yerine "Sovyet halkı" ifadesini kullanmak şartı devam etmektedir.³⁰

Şükrullah, 2006 yılında kaleme aldığı mektubunda, o yıllarda bir sanatkarın hangi şartlarda eser verdiğini şu cümlelerle ifade etmektedir:

"1955 yılında, Stalin'in ölümünden sonra serbest bırakıldım. Serbest bırakılmama rağmen gönlüm hâlâ zincirliydi. Yazarların, gönüllerindeki dertlerini açıkça dile getirmek ve yazmak imkânı yoktu. Ayrıca, yazılan eseri ne şiş yansın, ne kebab kabilinden yayımlanabilecek hâle getirebilmenin çarelerini araştırmak da insanı son derecede bunaltıyordu. Bazen, bunu yazmak olmaz, diyerek asıl niyetimizden vazgeçmeye mecbur kalıyorduk. Bu durum, edebiyatın gelişmesine de, büyük kabiliyetlerin ortaya çıkmasına da engel teşkil ediyordu. 'Men Ölgem emişmen' ve 'Anamnıñ Duası' adlı şiirlerim, uzun yıllar boyunca yayımlanamadı. 'Asr Bahsı' adlı destanım, 'hayatın gerçeğine zıt, Marksizme karşı', denilerek tenkit edildi, maziye duyulan özlemi dile getirmekle itham edildi. 'Hatarlı Yol' ve 'Tebessüm Öğruları' adlı manzum piyeslerim ise, ancak birçok itiraz ve tartışmalardan sonra sahneye çıkabildi."

1956 yılında *Hayat İlhamları* adlı şiir kitabının yayımlanmasından sonra eserler vermeye devam eden Şükrullah, bilhassa 1960-1970'li yıllarda yeni şiir kitapları, destanlar, piyesler ve nesir türünde birçok eser verir. Bunlar arasında *Umrım Barıça* (1960), *İnsan ve Yahşılık* (1962), *Zerreler* (1973), *Süyançık* (1977), *Yaşagım Keledi* (1978), *Seniñ Bahtıñ* (1986) gibi önemli şiir kitapları, *Rassiya* (1957), *İkki Kaya* (1961), 26. *Tangatar* (1967), *Köngil Çırağı*, *Gül ve Ateş* adlı destanları, *Hatarlı Yol* (1963)(manzum), *Tebessüm Öğruları* (1965)(manzum), *Toydan Keyin Tamâşâ* (1974), *Cencel, Ogrını Karakçı Urdı* (1997), *Unsız Feryad*, *Hasret Bağı* (manzum) gibi piyesleri, *Cevâhırat Sandığı* (1977) ve *Kasaslı Dünya* (1994) adlı hatıra kitapları, *Kefensiz Kömilgenler* (1990), *Tirik Ruhlar* (1999) ve *Agır Künler Sevinçi* (2002) gibi romanları en önemli olanlarıdır. Şükrullah'ın bunlardan başka *Yulduzlar* (1964), *İnsan İnsan Üçün*, *Şe'rler*, *Dastanlar*, *Uçaver Bürgüt* ve son olarak bütün eserlerinden seçilmiş şiirlerini ihtiva eden *Tökilgen Derdlerim* (2001) gibi eserleri de yayımlanmıştır. Bu eserlerin bir kısmı Rusçaya tercüme edilmiş, Tatar ve Azerbaycan lehçelerine de aktarılmıştır.

Eserleri Hakkında Birkaç Söz

İlk gençlik yıllarından itibaren sanatla ilgilenen Şükrullah, edebî hayata şiir yazarak başlamış, daha sonra tiyatro eserleri ve romanlar da kaleme almıştır. Kısaca temas etmek gerekirse, Özbek pamuk çiftçisinin yeni tarım alanları açmak için gösterdiği gayretlerin konu edildiği *Çallar* adlı eseri, modern Özbek destancılığına katkıda bulunan bir eser olarak kabul edilir. *Köngil Çırağı* adlı eserde, savaşın vahşetini ve askerlerin metanetini anlatır. *Rassiya* ve *İkki Kaya* adlı eserlerde, enternasyonalizmin gücü ve halkların dostluğu yüceltilir. 26. *Tangatar*'da ise, Taşkent depreminden hareketle halkın tabîî felâketler karşısındaki metaneti terennüm edilir.

Hayat İlhamları, *Umrım Barıça*, *İnsan ve Yahşılık*, *İnsan İnsan Üçün*, *Yulduzlar* adlı eserlerde insanın manevî olgunluğunun övülmesi önemli bir yer tutar. Şair, toplum hayatının dışında kalanları tenkit eder, insan kalbinin güzelliğini ve insanın toplum karşısında mukaddes bir borcunun bulunduğunu terennüm eder.

²⁹ Age, s. 124.

³⁰ "Yahşılık Ölmeydi", *Kasaslı Dünya*, s. 167-168.

Zerreler adlı eserde, klâsik nazım şekli rubaîyi yeni şiirde devam ettirir. Şair, bu eserde, kendi hayat tecrübesinden çıkardığı sonuçları ustalıklı ifade eder. *Süyançık*'da, yeni şiirleriyle birlikte otuz beş yıllık sanat hayatından seçtiği şiirleri yer alır. *Süyançık*, insan sevgisi, insanı methetmek, iyilik ve sevgi şiirleri ile insana yaraşmayan illetleri yeren şiirleri ihtiva eder.

“Dünyada kaldı mı görmediğim şey...”
Gördüm diye övünme, ne gördüysen az.
Bir insanın gönlünü aldın mı?
İnsan kalbi gibi var mı geniş bir âlem!

“Dünyada kaldımı körmegen nersem...”
Kördim deb gerdeyme, ne köribsen, kem.
Bir adam könglini avlay aldıngmı?
İnsannıng kalbidey barmı keng âlem!

Süyançık adlı eserin ilk kıtasını oluşturan bu mısralar, âdeta bütün kitabı hülâsa eder. Şair, bu eserinde, insan sevgisini ve insanların gönlünü hoş etmeyi en büyük meziyet olarak yüceltmektedir. Kitapta, vatan hakkında, dostluk hakkında, anne sevgisi hakkında yazılmış şiirler ekseriyeti oluşturur.

Şükrullah'ın mensur eserlerine gelince, hiç şüphesiz onun kaleminden çıkan *Kefensiz Kömilgenler* ve *Tirik Ruhlar* adlı romanlar, Özbek edebiyatı için önemli kabul edilen eserlerdir. Bunlardan başka, onun *Cevâhirat Sandığı* (1977) ve *Kasaslı Dünya* (1994) adlı eserleri de ayrı bir öneme sahiptir. Bu eserlerde, yazarın hapishane ve çalışma kampları dışındaki hayatına dair hatıraları, 1917 Ekim İhtilâlinde başlayarak Sovyet politikaları, Sovyet toplum hayatı, Sovyet ideolojisi, Sovyet edebiyatı, Ceditçi şair ve yazarlar, istiklâl, hürriyet, millî dil, millî edebiyat, millî tarih, millî vatan anlayışı, insanî ve millî değerler hakkındaki düşünceleri yer almaktadır. Şükrullah bu konuları anlatırken yakından tanıdığı ve kendileriyle dostluklar kurduğu Aybek, Gafur Gulam, Maksud Şeyhzâde, Şühret, Mirzakalan İsmailî, Abdullah Kahhar, Habibî, Mustay Kerim, Kaysın Kuliyeve, Cengiz Aytmatoev gibi tanınmış şair ve yazarlarla olan hatıralarından ve onların fikirlerinden de söz etmektedir.

Yazar, 1999 yılında yayımlanan *Tirik Ruhlar* adlı romanında, Çarlık Rusyası ve Bolşevik idare altında Türkistan halkına ve bilhassa Türkistanlı aydınlara yapılan zulümleri anlatır. Esarete düşen Türkistan halkının istiklâl mücadelesini, Ubeydullah Hocayev'in hayat hikâyesi etrafında kaleme alır. Romanın kahramanı Ubeydullah Hocayev, hukuk tahsilini Rusya'da yapmış olan ilk Türkistanlı avukattır. En önemlisi, Ubeydullah Hocayev, 1910-1920'li yıllarda, romanda adları sık sık zikredilen Abdurrauf Fıtrat, Mahmudhoca Behbudî, Münevver Kâri, İlyas Alkin, Zeki Velidî, Mustafa Çokay ve diğer tanınmış Ceditçi aydınlarla beraber Türkistan'ın istiklâl mücadelesine iştirak etmiş, *Sadâ-yı Türkistan* gazetesini çıkarmış, Türkistan Muhtar Cumhuriyeti'nde savunma ve içişleri bakanlıklarında bulunmuş, hem Çarlık, hem de Bolşevikler döneminde milliyetçi ve Ceditçi olduğu için defalarca hapsedilmiş, defalarca sürgüne gönderilmiş, bütün Ceditçiler gibi Türkistan'ı Sovyet ittifakından ayırarak Türkistan Muhtar Cumhuriyeti'ni kurmak, milliyetçilik, pantürkizm ve panislâmizmi benimsemek suçlarından dolayı mahkûm edilmiş ve nihayet hayatını sürgünde kaybetmiş olan bir aydındır. Yazar, eserini kaleme alırken teyzesinin oğlu olan Ubeydullah Hocayev'le beraber Abdurrauf Fıtrat, Mahmudhoca Behbudî, Münevver Kâri, Süleyman Çolpan gibi pek çok tarihî şahsiyete ve bu şahsiyetlerin başından geçen olaylara dair belgeleri, titiz bir tarihçi gibi kullanmıştır. Bu sebeple gerçek olaylar zemininde yazılan *Tirik Ruhlar* romanı, sömürgecilik döneminin panoramasını ve yaşanan faciaları bütün çıplaklığıyla gözler önüne serer. Eserde, Ceditçilik hareketi ve Ceditçi aydınların faaliyetleri, Ubeydullah Hocayev'in hikâyesi etrafında

anlatılır. Roman, milletlerin kendi istiklâllerini ancak kendilerinin tesis edebileceği düşüncesini esas alır ve “*hürriyet verilmez, alınır*” fikri etrafında döner. Bundan daha da önemlisi, roman, Türkistan’ın istiklâlî için çalışan ve hayatlarını bu yolda kaybeden Ceditçilerin, bedenen ölmüş olmakla birlikte rûhen yaşamaya devam ettikleri mesajını verir. Yazara göre, bugün Türkistanlıların zihnindeki istiklâl fikri, bu “tirik ruhlar”ın eseridir.

1990 yılında Taşkent’te *Yaşlık* dergisinin 8-10. sayılarında tefrika edildikten sonra 1991 yılında kitap hâlinde neşredilen *Kefensiz Kömilgenler* adlı roman ise, şair Şükrullah Yusufoglu’nun 1951-1955 yılları arasında Taşkent hapishanesi ve Sibiryâ’daki çalışma kamplarında kendi başından geçen olayları hikâyeye etmektedir. Yazar, başından geçenleri anlatırken, gerekli gördüğü yerlerde, Sovyet imparatorluğu hakkındaki değerlendirmelerini de dile getirmektedir. Kitabın 129. sayfasında belirtildiği üzere, çalışma kampları, rejim tarafından “ölüme müstehak” sayılan milyonların, ayağına bir numara bağlanıp elbiseleri soyularak kefensiz gömüldükleri ebedî buz ülkesi olan Sibiryâ’dır. Şükrullah, ağır işkenceler altında geçen bu döneme ait hatıralarını roman şeklinde kaleme almıştır. Yazar, Ekim devriminden sonra, 1920’li yıllardan başlayarak Sovyet imparatorluğunda nasıl bir dönemin yaşandığını, zaman zaman hanımı Münevverhan’ın ve kendisinin çocukluk ve ilk gençlik hatıralarına dönerek anlatır. *Kefensiz Kömilgenler* adlı roman, Komünist Partisi’nin iktidarı uğrunda birbirlerine düşman edilen insanların son derecede ağır sefalet altında geçen hayatları, dindarların cezalandırılması, çok küçük varlık sahibi ailelerin bile her şeylerinin müsadere edilerek yabancı ülkelere sürgün edilmeleri, parti ideolojisini kabul etmeyen aydınların iftiradan ibaret suçlamalarla tasfiye edilmeleri, bütün herkesin her bahaneyle sindirilerek korkunun hâkim olduğu bir toplumun yaratılması, İkinci Dünya Savaşından sonra aydınlara karşı yürütülen üçüncü dalga tasfiye hareketinin hangi bahanelere dayandığını ve Sovyet hapishane ve çalışma kamplarında milyonlarca masum insanın akıl almaz işkenceler altında yaşamaya mahkûm edilmelerini gözler önüne sermesi bakımından önemli bir tespit romanıdır. Bu itibarla yazar, eserinde, sadece kendi başından geçenleri değil, bunlarla beraber Türkistan’ın kara günlerini de tasvir etmiş, Türkistanlıların istiklâl mücadelesini ezen felâketleri anlatmıştır. Roman okunduğu zaman Çolpanların, Fıtratların, Behbudîlerin niçin daha önce karalanıp “halk düşmanı” ilân edildikleri, 1956-57 yıllarında niçin aklandıkları çok iyi anlaşılmaktadır. Yine roman, Sovyet rejiminin ilk kurulduğu yıllarda dünyaya gelen, Sovyet okullarında eğitim gören ve bütün hayatı Sovyet toplumu içinde geçen bir şairin, içeriden birisi olarak Sovyet sanat anlayışı hakkındaki değerlendirmelerini, hür dünyaya cennet olarak takdim edilen Sovyet toplum hayatı hakkındaki tespitlerini, bütün herkesi doğduğu günden öldüğü güne kadar hiç aralıksız ölüm korkusu altında yaşatan Sovyet rejimi hakkındaki düşüncelerini ortaya koyması bakımından da son derecede önemlidir. *Kefensiz Kömilgenler* adlı kitap, bir gerçeği daha gözler önüne sermektedir. Şükrullah gibi halk düşmanı ilân edilerek çeşitli bahanelerle cezalandırılanların aslında tek suçları vardır: Suçsuz olmak!

Özbek yazar Açıl Tagayev, *Kefensiz Kömilgenler* kitabı sebebiyle kaleme aldığı yazıda Sovyet politikalarını değerlendirirken, siyasî jenosid (= soykırımı) hâlinde cereyan eden bu uygulamalardan, halka tesir ederek rehberlik etmeleri ihtimal dâhilinde görülen kişilerin halktan ve vatandan uzaklaştırılması maksadının gözetildiğini söyler. Yazara göre, bütün toplumun ağır baskı altında tutulması, klâsik eserlerin yasaklanması, mimarî mirasın harabeye çevrilmesi, tarihî şahısların küçük düşürmek maksadıyla karalanması ve ahlâkî değerlerin gülünç duruma düşürülmesi, genel olarak millî kültürü yok etme politikasının bir parçasıdır.³¹ Vâsıl Kabulov da Stalin’in ölümünden sonra siyasî hata olarak itiraf edilen politikaların aslında hata olmayıp, üzerinde çok düşünülmüş bir plân olduğunu söyler ve bunun gereği olarak da Türkistan’ı hiç aman vermeden talan etmek, yer altı ve yer üstü zenginliklerine el koyduktan sonra asıl sahiplerini borçlu çıkarmak için aydınların zaman zaman tasfiye edildiklerini belirtir.³²

³¹ Açıl Tagayev, “Tühmetniñ İctimâiy Kıyâfesi”, *Umrâkiylik-Şükrullâ İcâdınıñ Turfa Kurraları*, s. 300-301.

³² Vâsıl Kabulov, “Hâturalar Uyğangen Kün”, *Umrâkiylik-Şükrullâ İcâdınıñ Turfa Kurraları*, s. 305.

Tutuklanmak, hapsedilmek, sürgüne gönderilmek gibi cezalandırmalar, Sovyet toplum hayatındaki en yaygın uygulamalardır. Bu sebeple, herhangi bir bahane ileri sürülmek suretiyle başı bir şekilde belâya girmemiş kimse âdeta yok gibidir. Yazar, tutuklandığı dönemin genel manzarasını tarif ederken “musibetli yıllar” ifadesini kullanır ve şu örneği verir:

“Hapishanede gardiyan mahkûmdan sorar:

– Niye hapsedildin?

– Hiçbir şey yüzünden.

– Yalan söylüyorsun, alçak! Hiçbir şey için on yıl veriyorlar, sana on beş yıl verdiler.

Elbette bu şakalar boşuna değildi.”³³

Roman bize, siyasî soykırım politikasının canlı şahidi ve kurbanı olarak sadece Şükrullah’ın hikâyesini anlatmaz. Eserin tek kahramanı olan Şükrullah, haksızlıklara ve ağır işkencelere maruz kalan bütün Özbek aydınlarını temsil eder. Bu itibarla bir nesil romanı olan eser, aynı zamanda Sovyet ideolojisine iman eden veya ettirilen bir neslin hayal kırıklığının da hikâyesidir. Yazar, Sovyet idaresine karşı bozgunculuk yapmak, inandığı hâlde ideolojiden sapmak ve milliyetçi davranışlar sergilemek suçlarından ötürü halk düşmanı ilân edilerek yirmi beş yıl hapis, beş yıl da hak mahrumiyeti cezasına çarptırılır. Bu, Şükrullah’ı ölümün eşiğine getiren çok ağır bir cezadır. Cezanın adaletsizliği, onun için çok ağır bir darbe olur. Böylece onun ideolojiye olan imanı da tamamen sona erer. Bu, roman kahramanının güvendiği dağın yıkılması demektir. O, şair olarak evvelce Sovyet idaresinin halka lûtfettiği bahtiyarlığı terennüm etmiştir; aslında halk zulüm görmekteydi ve bedbahttı. Yine şair olarak angaryayı hürriyet, şeref, şan diye methetmiştir; aslında bu kölelikten başka bir şey değildi. Eserlerinde, kolhoz sisteminden zenginlik diye söz etmiştir; aslında bütün zenginlik yağma ediliyordu ve bütün halk ağır bir sefalet içersindeydi. Din ve hurafe adı altında bütün millî miras inkâr edilmiş; şair bunu yeni medeniyet olarak değerlendirmiştir. Millî ahlâk, örf ve âdetler ayaklar altına alınmış, fakat şair bunu yeni hayat diye terennüm etmiştir. İdeolojiye baş eğmeyen aydınlar cezalandırılmış, hapse atılmış, sürgün edilmiş, öldürülmüş; şair, onların gerçek suçlu olduklarına inanarak bu durumu adalet diye şiirleştirmiştir. Bütün Türkistan şüphe ve gazez sebebiyle hapishane avlusuna dönüştürülmüş, toplu cinayetler işlenmiş; Şükrullah’ın nesli ise bu manzarayı cennet olarak tasvir etmiştir. Ancak Şükrullah görmezden gelinen felâketler kendi başına gelince yıkılmış, iman ettiği ideolojinin bir yalandan ibaret olduğunu idrâk etmiştir. Bu durum, *Kefensiz Kömilgenler* kitabının gözler önüne serdiği en önemli hakikattir. Roman, insanı ve toplumu bütün değerleriyle birlikte inkâr eden Sovyet ideolojisinin, üstelik Stalin’in tanrılaştırıldığı yıllardan itibaren en şiddetli taraftarlarının nazarında dahi tıpkı bir buz dağı gibi hızla eriyerek yerini imana terk ettiğini anlatır. Bu, yazarla birlikte kitapta isimleri zikredilen eski komünistlerin, ideolojinin önünde deli taylar gibi çılgınca koşarak insanlık adına önlerine dikilen her şeyi vahşice yıkıp devirdiğini, ondan sonra da pişmanlık ve hatta suçluluk duyarak hakikate teslim olduklarını gösteren bir trajedidir. Sovyetler Birliği’nin tamamen dağılmasından sonra yayımlanmış olan pek çok eser, bu konu hakkında kaleme alınmış trajik hikâyelerle doludur.

Batı’da ve Türkiye’de hem Sovyet döneminde, hem de Sovyet sonrası dönemde, ideolojinin sebep olduğu faciaları anlatan pek çok eser yazılmış ve yayımlanmıştır. Dünyada ilgi uyandırması bakımından söz konusu eserlerin en tanınmış olanı, hiç şüphesiz Nobel edebiyat ödülü sahibi Aleksandr İsayeviç Soljenitsin (1918-2008)’in *Gulag Takımadaları (1915-1956)* adlı üç ciltlik romanıdır. 1974 yılında Selim Taygan tarafından Rusça aslından Türkçeye de tercüme edilen eserin sahibi Soljenitsin, Stalin’i tenkit ettiği için Şükrullah ile aynı yıllarda sekiz yıl hapis cezasına çarptırılmış, çalışma kamplarına gönderilmiştir. Yazar, söz konusu eserinde, bir mahkûm olarak hapishanelerde ve çalışma kamplarında yaşanan hayatı hikâye eder. Ancak bu eserde sadece Soljenitsin’in ve Rusların acıklı hikâyesi anlatılmaktadır. Yazar, “herkes kendi ölüsüne ağlar” sözünü doğrularcasına Rus olmayan zavallıların hikâyesine, eserinde yer vermez. Onun eserinde, Rus asıllı

³³ “Repressiya-Musibetli Yıllar Sitemi”, *Kasaslı Dünya*, s. 76.

olmayan mahkûmların hikâyesi anlatılmaz. Yazar, bu eseriyle dünya kamuoyu önünde ülkesini küçük düşürdüğü gerekçesiyle vatandaşlıktan çıkarılmış ve yirmi yıl boyunca yurdundan uzakta yaşamak mecburiyetinde kalmıştır. Fakat bugün gelinen nokta itibariyle Rus hükûmeti, Soljenitsin'in bu eseri ile ilgili olarak yeni bir karar almıştır. 10 Eylül 2009 tarihinde basında yer alan haberlere göre eser, Rusya ve bütün dünya tarihi için son derecede önemli bir belge olarak kabul edilmiştir. Bu sebeple Rus Eğitim Bakanlığı, Sovyetler Birliği döneminde yasaklanmış, yazarı da ülkesinden kovulmuş olan eserin özet hâlindeki yeni baskısını, Rus okullarındaki “üst sınıf öğrencilerinin okuması zorunlu” kitaplar arasına dâhil etmiştir.

Özbek şair ve yazar Şükrullah Yusufoglu, *Kefensiz Kömilgenler* adlı eserinde, Aleksandr Soljenitsin'den farklı olarak kendi başına gelen felâketlerden hareketle diğer milletlere mensup zavallılarla beraber Türk asıllı mahkûmların facialarla dolu hikâyesini anlatır. 1990 yılında Özbekistan'da yayımlandığı zaman büyük bir alâka ile karşılanan *Kefensiz Kömilgenler* adlı roman, 2005 yılında D. Ahsen Batur tarafından Türkiye'de de yayımlanmıştır. Türkiye Türkçesinde yapılan bu söz konusu yayın, aktarma ve baskıdan kaynaklanan bazı hataları ihtiva etmektedir. *Kefensiz Kömilgenler* adlı roman önemine binaen yeniden yayına hazırlanırken hatalar telâfi edilmeye çalışılmış, eserin daha iyi anlaşılmasına yardımcı olmak maksadıyla Türkiye'deki okuyucunun tanımadığı bazı şahsiyetlerle terim ve kelimeler hakkında kısa bilgiler dipnotlar hâlinde ilâve edilmiş, ayrıca eserin sahibi Şükrullah Yusufoglu ve romanda anlatılan dönem hakkında da bilgi verilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM KEFENSİZ GÖMÜLENLER

HATIRALARIN YAZILIŞ SEBEBİ

*Nevâî gama kaldı öz kelâm-ı can-fezâsından, Anıñdek kim, yeter
bülbüle mihnet öz nevâsından.* ³⁴
Ali Şîr Nevâî

Sohbetlerden birinde, söz arasında, birisinin bakan tayin edildiğini söylediler. Orada bulunanlardan biri, bu acaba nasıl bir bakan olacak, öncekinden daha iyi mi olur, yoksa bu da öncekiler gibi mi, diyerek anlatmaya başlamıştı ki, bir başkası söze karışarak:

– Bizde hiç iyi idareci oldu mu?.. Stalin... O öldükten sonra Kruşçev, Brejnev, ondan sonra Çernenko, ondan sonra... Âdet olduğu üzere, bizde idarecilerin iyi veya kötü oldukları sağlıklarında değil, bilâkis öldükten sonra söylenir, dedi.

Yarı şaka, yarı ciddî söylenen bu söz, beklenmedik bir gülüşmeye ve sonunda da tartışmaya dönüştü.

– Yine de iyi bir devirde yaşıyoruz, eğer böyle sözler otuzlu, hatta ellili yıllarda birisinin ağzından çıkacak olsaydı, sen Sovyet yöneticisiyle alay mı ediyorsun, bu parti yönetimini hafife almak demektir, şeklindeki siyasî bir suçla itham edilerek apar topar halk düşmanı sayılıp tutuklanırdı, dedi görüp geçirmiş olanlardan birisi.

Otuzlu, ellili yılların dehşetini, tutuklamalarını görüp geçirmek bir yana, henüz o sırada doğmamış olup da o sohbet sırasında aramızda bulunan yirmi yaşlarındaki bir gence bu sözler masal gibi gelmiş olmalı ki, hafiften güldü. Fakat onun bu yersiz gülüşü, babası henüz gençlik çağında 1937 yılında kurşuna dizilenlerden birini şiddetle rahatsız etmiş olmalı ki, delikanlıya bakarak:

– Sen hiç Abdullah Kâdirî³⁵, Osman Nâsır³⁶ gibi yazarların adını duydun mu? Peki, Feyzullah Hocayev³⁷, Ekmel İkrarov³⁸ gibi büyük devlet adamlarını? Onları kim öldürdü? Niye? Biliyor musun?.. İşte yanında oturan Şükrullah, halk düşmanı ilân edilerek yıllarca hapse mahkûm edildi,

³⁴ Bülbülün çektiği dili belâsıdır.

³⁵ Abdullah Kâdirî (1894-1938): Özbek yazar. Hikâye kitapları: Cüvanbaz (1915), Ulakda (1916), Taşpolat Tecer Nime Deydi (1924), Kelvek Mahzumın Hâtıra Defteriden (1924). Uzun hikâyesi: Âbid Ketman (1934). Romanları: Ötgen Künler (1926), Mehrabdan Çayan (1928), Piyes: Bahtsız Küyav (1915). Ötgen Künler adlı romanıyla tanınan Abdullah Kâdirî, bu eserinde, 19. yüzyıl ortalarında, Rus işgalinden hemen önce Türkistan'daki siyasî ve sosyal hayatı, tarih gerçeğine uygun olarak bir aşk hikâyesi etrafında tasvir etmektedir. Romanda, Hokand hanlığında cereyan eden iktidar kavgalarının ve siyasî istikrarsızlığın Rusların Türkistan'ı işgaline zemin hazırladığı ve millî birliğin önemi üzerinde durulmaktadır. Yazar, 1937 yılında halk düşmanı ilân edilerek tutuklanmış, 1938 yılında da kurşuna dizilmiştir.

³⁶ Osman Nâsır (1912-1944): Özbek şair ve tiyatro yazarı. Şiir kitapları: Kuyaş Bilen Suhbet (1932), Seferber Satrlar (1932), Traktörâbâd (1934), Yürek (1935), Mehrim (1936). Destanları: Narbota (1933), Leninnâme (1933), Nahşan (1935). Piyesleri: Zafer (1929), Nezircan Halilov (1930), Düşman (1931), Sonğı Kün (1932), Atlas (1934). Çok genç yaşta büyük bir şöhretin sahibi olan şair, 1937 yılında halk düşmanı ilân edilerek tutuklanmış, ağır işkencelerden sonra gönderildiği Sibirya'daki çalışma kampında, 1944 yılında ölmüştür.

³⁷ Feyzullah Hocayev (1896-1938): Özbek parti ve devlet adamı. Yaş Buharalılar Cemiyeti'nin önde gelenlerinden. Buhara Halk Cumhuriyeti başbakanı (1920-1924), Özbekistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Geçici İşçi Hükûmeti başbakanı (1924-5) oldu. Özbekistan Komünist Partisi'nin kurucularından olan Hocayev, 1937 yılında milliyetçilikle suçlanarak tutuklanmış, 1938 yılında da kurşuna dizilmiştir.

³⁸ Ekmel İkrarov (1898-1938): Özbek parti ve devlet adamı. 1929-37 yılları arasında Özbekistan Komünist Partisi Birinci Sekreterliği, 1931-34 yılları arasında Sovyetler Birliği Merkez Komünist Partisi Orta Asya Bürosu Sekreterliği görevlerinde bulundu. 1937 yılında milliyetçilikle suçlanarak tutuklanmış, 1938 yılında da kurşuna dizilmiştir.

nice yıl hapishanelerde yattı, toplama kamplarında kaldı, çıktı, buna da inanmıyor musun? Nice ölümlerden nasıl sağ çıkabildiğini, maruz kaldığı hakaret ve işkenceleri hiç duydun mu?

Delikanlı, duymadığını ifade etmek üzere başını önüne eğdi.

Bugünkü nesil, maalesef her biri büyük kabiliyet olan ilim-irfan sahibi dedelerinin vatana ve halka ihanet ettikleri için kurşuna dizildiklerine inanmakta!

Orada bulunanlardan biri, bu nesil kanlı tarihi öğrensin, anlatın, dercesine bana baktı.

Anlatın, demesi kolay. O kadar dehşet verici ve facialarla dolu hadiseleri de tıpkı bir masal dinler gibi dinlemek de mümkündür. Fakat hapishanelerde parça parça olan olan bu yürek, tamamen yıpranmış olan bu sinirler, acaba uğradığı iftira ve hakaretlerin azabını şimdi tekrar hatırlamaya tahammül edebilir mi?!

GÖZLERİ BAĞLI ADAM

Adam öldürmekten, hırsızlık etmekten dolayı veya herhangi başka bir suç işleyip de tutuklanan birinin hâlini tasavvur etmek mümkündür. Fakat hiçbir şeyden haberi olmayan ve tamamen masum olan bir adamı evinden ellerine kelepçe vurarak götürüp hapsedmek, kuru bir iftira kimin aklına gelir ve bunun hangi kitapta yeri var?!

1951 yılında yayınevinde yazar olarak çalışıyordum. Hiç tanımadığım bir adam, işten çıkmak üzereyken telefon ederek, sizin hayranlarınızdan biriyim, sizinle görüşmek istiyorum, dedi. Vaktin geç olduğunu ve şimdilik buna imkânım olmadığını söyleyip yazarlık mesleği hakkında başka bir zaman da görüşmenin mümkün olabileceğini belirtmemi rağmen nihayet beş dakikacık vaktinizi alacağım, yakın yerdeyim, yerinizdeyseniz hemen gelirim, dedi ve benim cevabımı dinlemeden telefonu kapattı. Aradan çok geçmeden yayınevi memurlarından birisi, dışarıda yabancı bir adamın beni beklediğini ve gelmemi rica ettiğini söyledi. Çıktım.

Yabancı adam sırtarak selâm verdi. Etrafı kaçamak gözlerle süzerek beni kenara çekti.

– Ben askerlik şubesinden geliyorum, askerlik belgeniz yanınızda ise görmek istiyorum, dedi.

Barış zamanında böyle bir sözün insanı şaşırtması tabiidir, elbette bu söz beni de hayrete düşürdü.

Gerekmediği zamanlarda bu belgeyi yanımda taşımadığımı söyledim. Fakat adam ısrar ederek evinizde de olsa görmem lâzım, dedi. Bu, o yıllardaki “avcı”ların âdetiydi.

Aşağı indik. Sokakta gazlı araba bekliyor. Arabada uzun boylu bir de Rus vardı. O sırada ellerime kelepçe vuruldu mu, vurulmadı mı, pek hatırlamıyorum, eve geldik. Askerlik belgemi görmek istediler. Evde kimin olup olmadığını tespit ettikten sonra, hiç kimsenin hiçbir yere kıpırdamaması gerektiğini belirttiler. Benden de evde silâh ve yasak siyasî kitaplar olup olmadığını sorduktan sonra arama yapacaklarını söylediler. Ben ne diyebilirdim ki! Eğer birisi yasak kitaplar bulundurduğuma dair bir bilgi verdiyse, böyle şeylerin bende bulunmadığından emin olmak için bakarlarsa baksınlar diye içimden geçirdim. Acaba halk düşmanı olarak tutuklanıp hapsedilen Ekmel İkrarov, Feyzullah Hocayev, Abdullah Kâdirî, Çolpan³⁹ ve Osman Nâsırların kitapları, hatta onların adlarının geçtiği gazete ve dergiler çıkar mı ümidiyle inceden inceye aradılar. Hatta babamın ve akrabalarımın 1920-30’lu yıllarda Avrupaî kıyafetle çekilmiş fotoğraflarına kadar her şeyi topladılar. Daha sonra öğrendim ki, bütün bunları Ceditçilerle alâka kurmak düşüncesiyle almışlar. Hatta benimle birlikte orta ve yüksek okullarda okuyan dostlarımın, mahalle arkadaşlarımın ve bütün tanıdıklarımın savaştan gönderdikleri fotoğraflarını bile aldılar. Evdeki bütün eşyaları her tarafa saçıp savurarak arama yapıyorlardı. Hiçbir şeyden haberi bulunmayan dört yaşındaki küçük oğlum ise o sırada onlara benim yazdığım “Kremlin Yıldızları” adlı şiirimi okuyordu.

³⁹ Abdülhamid Süleymanoğlu Çolpan (1897-1938): Ceditçi şair ve yazar. Şiir kitapları: Uyğanış (1922), Bulaklar (1924), Tan Sırları (1926), Koşuklarım (1935), Saz (1935). Piyesleri: Yarkın Ay (1920), Çopan Sevgisi (1922), Çöriniñ Kozğalışı (1922). Roman: Keçe ve Kündüz (1936). Cedit dönemi Özbek şiirinin en tanınmış şairi olan Çolpan, 1937 yılında halk düşmanı olarak tutuklanmış, 1938 yılında da kurşuna dizilmiştir.

Arama sırasında şahitlik etmek için çağırılan komşu kadın, babasının âkıbeti meçhûl olduğu için mi, yoksa bana acıdığı için mi, küçük çocuğu bağrına basarak hüngür hüngür ağladı.

Ben ise evimde yasaklanmış herhangi bir şey bulunmayacağından emin olarak rahattım. Fakat bu rahatlık uzun sürmedi. Arama bitince, beni götüreceklerini söylediler. Nereye, niye, açık bir cevap vermediler. İsterseniz, ihtiyaten yorgan, yastık ve giyecek eşyası alabilirsiniz, dediler.

Hanım, çoluk çocuk ve evde bulunan komşuların feryat figanları arasında onlarla beraber gittim.

Başıma gelen felâketler, yıllarca sürecek ayrılık ve kara günler, işte o an başladı. Fakat önümdeki yol, benim için tıpkı gözü bağlı bir insanın önündeki yol gibi karanlıktı.

KGB hapisanesinin tek kişilik hücrelerine atılışımın üstünden günler geçti. Hapsedilişimin ertesi günü saçımı kestiler. Bu da uğursuz bir haberin, yani bu kodesten kısa zamanda çıkmak ümidinin sona erdiğinin bir işaretiydi. Nitekim bunu doğrularcasına adımın yazılı olduğu küçük bir tahta plâkayı göğsüme asarak fotoğrafımı çektiler. Kendi kendimi asıp boğmayayım düşüncesiyle kemerimi, hatta damarlarımı kesmeyeyim diye pantolonumdaki ve bütün elbiselerimdeki düğmeleri koparıp aldılar.

Tutuklanışımın kaçıncı günüydü, hatırlamıyorum, nöbetçi, kaldığım hücrenin demir kapısındaki delikten adımı seslenerek hazırlanmamı emretti.

Hazırlanıp bekledim. Kapı açılıp da çıkmamla birlikte nöbetçi tepeden tırnağa – güya ben bir şey saklıyormuşum gibi – her tarafımı aradıktan sonra:

– Ellerini arkaya uzat, yolda konuşma, yürü dediğim zaman yürüyeceksin, dur dediğim zaman da duracaksın, deyip buradaki usûlü anlatarak beni bir yere götürdü. Bu tehdidin altında, bugünden itibaren bütün insanlık haklarından mahrumsun, kimliğini şimdilik unut, mânası yatıyordu.

Peki, beni nereye götürecek? Yine başıma neler gelecek? Bunları sadece Allah biliyordu.

Nöbetçi, beni sorgu memuru Suhanov'un odasına soktu. Suhanov, sahte bir yakınlık gösterip, – Durumun nasıl, diye sordu sırtarak. Bu “yakınlığı” açık bir alay mânasında anlamak lâzımdı.

Bugünkü sorgulama, âdeta doğduğum günden bugüne kadar bütün yaptıklarımı hatırlatmak istercesine hayat hikâyemden başladı. Doğduğum yıldan başlayarak anne ve babamın kimler oldukları, ne zaman doğup ne zaman öldükleri, akrabalarımın kimler oldukları, tutuklanıp tutuklanmadıkları, başka ülkelerde bulunup bulunmadıklarına varıncaya kadar her soruya cevap verdim. O da uzun uzun bir şeyler yazdı. Nihayet yazdıklarını okuyarak imzalamamı istedi. İmza atmadan önce okudum ve hayretten dona kaldım. Doğduğum yıldan başka hemen hemen bütün ifadeler bozulmuş, benim söylemediğim şeyler ilâve edilmişti.

Baban kim, sorusuna babam da, sülâlem de hekimlikle meşgul, diye verdiğim cevabım, babam dindar, dinî mektep muallimi, ben kendim Sovyet karşıtı propaganda ile meşgulüm, şeklinde yazılmıştı. Acaba benim hayat hikâyemi bozarak yeniden yazmalarının sebebi ne olabilirdi? Bundan gözetilen yegâne maksat, bütün sülâlesi ile Sovyet düşmanı yaftasını boynuma asmaktan ibaretti. O sıralarda, bilhassa, dindar mı tamamdır, Sovyet düşmanıdır, şeklinde anlaşılıyordu.

Ben imza atmaktan kaçındım. İşte o günden itibaren akı kara ve işlemediğim suçları işledi diye göstermek, tehdit, hakaret ve yalanlar başladı.

Bu hakaret ve işkencelerden kurtulmanın tek bir yolu vardı, o da saçımın telinden tırnağıma kadar Sovyet devletine düşmanım, milliyetçiyim, diye yazıp vermektir. Bu da kendi kendimi ölüme mahkûm etmekle aynı şeydi.

Buna kim razı olur?! Ya razı olmazsan? Hücreye atarlar. Hücre nasıl olur, biliyor musun? Yattığın yer beton. Her gün yediğin bir kepçe yavan darı aşısı veya sulu lâpadan da mahrum edilerek iki yüz gram ekmek ve su ile gün geçirirsin. Aylarca uyutmayabilirler. Evinden getirilen yiyecek-icecekten de, mektup ve haberden de mahrum edilirsin. İstedikleri kadar hakaret ve işkence etmeleri mümkündür. Bunların hepsine tahammülün yeter mi? Yaşamaktan ümidin var mı? Nasıl dayanırsın? Ne yapmak gerek? Yalanları doğru kabul etmek, bu da kendi kendini düşman ilân etmek sayılmaz mı? Kaldı ki, böyle yapsan bile, eksik olma, diyerek seni hiç zindandan âzat edip gönderirler mi?

Düzmece suçlamaları imzalamayı reddettikten sonra sorgu memuru:

– Niçin tutuklandığını biliyor musun, diye sordu.

Bununla, sen imzalıyor musun, imzalamıyor musun, seni düşman olarak tutukladık mı, buna mecbur ederiz, demek ister. Elbette, benim hayret etmekten ve hayır, demekten başka cevabım olamazdı. Sorgu memuru benden hayır cevabını duyunca, oturduğu yerden öfkeyle fırlayarak:

– Sahtekâr!.. Sahtekâr! Düşman sahtekâr olur! Sovyet karşıtı faaliyetlerin, pantürkist ve panislamist fikirlerin hakkında bir şey bilmediğimizi mi zannediyorsun? Zorlayıp işkence etmeden ve hiçbir şeyi gizlemeden kendin anlatırsan, bu durum suçunu hafifletir. Maksim Gorki ne diyor? Şairsin, biliyor olmalısın! “Düşman kendi teslim olmazsa, onu paramparça ederler”, öyle mi, diye gürledi.

– Olmayan bir şeyin nesini gizleyeyim? Suçumu biliyorsan, söyle! Benim Sovyet devletine hiçbir düşmanlığım da, hafifletecek veya ağırlaştıracak herhangi bir suçum da yoktur.

Benim bu cevabımı hakaret sayarak masayı öfkeyle yumrukladı:

– Düşmanlığını gizleyerek bizi kandırmak mı istiyorsun, iftiracı! Sana merhamet gösterilmeyeceğini düşün, diyerek vurmak üzere gelip tepeme dikildi.

Papağan gibi durmadan aynı şeyi tekrar ediyordu:

– Sovyet devletine karşı nasıl ve kimlerle beraber mücadele ediyorsun? Biz mecbur etmeden kendin söyle!

Her ne kadar tehdit ve hakaret ettiyse de benim cevabım hep aynı oldu:

– Ben düşman değilim ki, neyi düşünüp neyi söyleyeyim?!

– Senin şiddetli düşmanlığının bir alâmeti de şu ki, hatta sen Sovyet çekistlerini⁴⁰ bile yalancılıkla suçluyorsun, onlara da inanmıyorsun.

– Hayır!.. Ben çekistleri en fedayi, devlet ve vatan menfaatinden başka bir şey düşünmeyen en dürüst insanlar olarak görüyorum.

Fakat ben sorgu memuruna nasıl cevap verirsem vereyim, o her sözümün aksini söyleyerek beni düşman durumuna düşürmeye gayret ediyordu.

– Milliyetçi olduğunu kendin güzellekle itiraf etmezsen, delil ve şahitlerle düşmanlığını biz ispat ederiz. Bize güvenerek suçunu itiraf edersen, tekrar söylüyorum, suçun hafifler, sorgulamanın çabucak sona ermesine sebep olur... Düşün!

– Suçum olsa, delilsiz şahitsiz itiraf ederim. Olmayan suçun nesini düşünüyem! Suçum varsa, sen söyle!

– Milliyetçilik faaliyetini inkâr mı ediyorsun?

– İftira!

– Peki, tutuklanan milliyetçi, halk düşmanı yazarlarla alâkan?

– Hiçbir milliyetçi ile hiçbir alâkam yok. Varsa söyle, kabul ediyorum!

– Biz hepsini biliyoruz. Düşman sahtekâr olur, hemen kabul etmez.

Benim cevaplarımdan kanı beynine sıçrayan sorgu memuru, benden önce tutuklanan Hamid Süleyman, Mirzakalan İsmailî⁴¹, Şühret⁴², ağabey-kardeş Alimuhammedovlar ve Mahmud Muradovlarla tanışıklığımız, bunlarla olan alâkam, nerelerde buluştuğumuz ve Sovyetlere karşı nasıl bir ideolojik kundakçılık işleri tertiplediğimiz hakkındaki sorulara cevap vermeme istemeye başladı.

Buna imdat demekten başka çare yok. Nereye kaçarsın? Neyi düşünüp, neyi itiraf edeceğim?

– Biz hiç kimseyi suçsuz yere tutuklamıyoruz. Suçsuz insanlar buraya gelmiyor.

⁴⁰ Çekistler: Sovyet karşıtı ihtilâlcî faaliyetleri önlemek ve Sovyet rejimine muhalefet edenlerle savaşmak üzere kurulmuş olan ÇEKA örgütünün mensupları.

⁴¹ Mirzakalan İsmailî (1908-1986): Sovyet dönemi yazarlarından. Romanı: Fergana Tanı Atgunça (1958). Piyesi: 8 Mart (1927).

⁴² Şühret (1918-): Sovyet dönemi şair ve yazarlarından. Şiir kitapları: Hayat Nefesi (1947), Kardeşler (1950), Lirik (1973). Romanları: Şinelli Yıllar (1947), Cennet Kırdırganlar (1968). İkinci Dünya Savaşı sırasında Sovyet ordusunda subay olarak cepheye giden şair, 1950 yılında Osman Nâsır'ın lehinde konuşmak, Abdullah Kâdirî ile Çolpan'ın kitaplarını okumak ve propagandasını yapmak suçlarından dolayı mahkûm olmuş, beş yıl boyunca Kazakistan'daki hapishanelerde ve Sibirya'daki çalışma kamplarında kalmıştır.

Sorgu memuru bana ters ters baktıktan sonra nöbetçiyi telefonla çağırarak beni alıp götürmesini emretti.

İşte, kaç gündür tek kişilik hücredeyim. Sorgu memuru beni unuttu. Belki de suçlarını iyice düşünsün, diye çağırılmıyordur. Eğer öyleyse, hangi suçumu düşünüyüm?! Kendi kendime sorular soruyorum, işlediğim bir suç var mı diye arıyorum. Belki de unutmuşumdur...

Eğer birisi bana bütün bunların herhangi bir zamanda annemin, babamın kalplerini kırdığım için başıma geldiğini söyleyecek olsaydı, onların ayaklarına kapanarak özür dilemeye, hatta her türlü cezaya da razı olurum. Fakat kendi vatanıma, kendi halkıma asla ihanet etmedim! Eğer böyle olsaydı ölmeye razıydım.

Kaderimi vicdanıma havale ederek kendi kendime sorular soruyorum. Acaba hayattan, siyasetten memnun olmadığım zamanlarım olmadı mı? Oldu mu? Belki de bunun için tutuklanmışlardır?

Tutuklayıp hapse attıklarından beri kış geçti, bahar geldi. Bu arada kırlarda çimenler yeşerip gelincikler açtı mı, ağaçlar tomurcuklanıp çiçeklendi mi, bilmiyorum; bunları görmek imkânından tamamen mahrumum. Kuşların sesi de benim için yabancı. Benim yattığım hapishaneye baharın ne rüzgârı, ne de nefesi giriyor. İşlediğim hangi suçlarıma karşı Tanrı bu huzur verici nimetlerinden beni mahrum kıldı!?

Haydi, sorgu memurunun dediği gibi başımdan geçenleri düşünüp bir görelim... Kâmil-i mutlak olan yaratıcının bu gazabı hangi günahlarım sebebiyle başıma geldi ki? Babam hâfız ise, bunun suçlusu ben miyim? Abdullah Kâdirî veya Osman Nâsır'ın eserlerini okumak suç mu? Bundan Sovyet devletine nasıl bir düşmanlık hâsıl olabilir? Benim ne suçum var?

Bana isnat edilen asıl suçlardan birisi de Sovyet hâkimiyetine düşman oluşum, sovyet hayat tarzından ve siyasetinden memnun olmayışım, bundan şikâyetim imiş! Düşmanlık var, rızasızlık var!.. 1930'lu yıllarda insanlar açlıktan şişip öldü. Bundan kim razı olur? 1937 yılında masum insanlar tutuklanıp yok edildiler. Kim buna rıza gösterir? Kendimi bildim bileli, ilk gençlik yıllarımdan itibaren daima bir korku ve daima bir endişe ile, daima can korkusuyla yaşadığım, bundan memnun olmadığım doğru, bunu saklamıyorum. Eğer bu da bir düşmanlık sayılıyorsa!..

Beş-altı yaşlarımda şahit olduğum adaletsizlikler, zorbalıklar hâlâ aklımda.

Mahallemizin Mamanbey adlı bir encümen üyesi vardı. Son derecede sahtekâr bir adamdı. İkinci Dünya Savaşı yıllarında haddinden fazla erzak karnesi alıp satmaktan dolayı tutuklanıp hapishanede öldü. Mahalle halkının çoğu buna üzülmedi bile. Hatta insanlar arasında, “kendi etti kendi buldu, kimsenin hakkı kimsede kalmaz, bir kötü eksildi”, diyenler bile oldu. Mamanbey hiç kimsenin hakkına, hukukuna aldırış etmeyen ve nice nice mahalle sakininin 1928-30 yıllarında haksız yere kulak⁴³ sayılmasına ve tutuklanmasına sebep olanlardan birisiydi.

Hiç aklımdan çıkmıyor. 1926-27 yıllarında her gün olmasa da haftada bir, on günde bir, babam “damle”, yani dinî mektep muallimi olmadığı hâlde kapımızın önünden “Hâfız muallim” diye bağıra-çağıra geçip giderdi. Mamanbey’in “damle” sözünü üzerine basa basa telâffuz etmesinin sebebi, beni kandıramazsınız, dindar, damle diyerek kulak saydırıp sürgüne göndertmek de elimden gelir, mânasında ikaz ve tehdit etmektir. Onun bu niyetini bilen babam da “damle” olmadığını ispat etmek için Çar Rusyası devrinden beri hekim olduğunu belirten şehâdetnameden başlayarak Sovyet devrinde hangi kaza, hangi şehir, hangi cumhuriyette ne zaman ve ne kadar insanı tedavi ettiğine

⁴³ Kulak: Rusça geniş arazi sahibi, toprak ağası mânasına gelen söz. 1920-1930'lu yıllarda, sadece Özbekistan'da ekonomik olarak ancak kendi kendisini idare edebilecek seviyedekiler de dâhil olmak üzere on binlerce aile “köy burjuvazisi”, “karşı ihtilâlciler”, “halk düşmanları”, “sosyalizm düşmanları” ve “kolhoz düşmanları” olarak ev, arazi ve hayvanları müsadere veya yağma edilmek suretiyle cezalandırılmış, başka ülkelere sürgün edilmiştir. Kulak sayılanların önemli bir kısmı da kurşuna dizilmiştir. Bu uygulama sebebiyle bütün ülkede tarım ve hayvancılık çökmüş, yüz binlerce insanın hayatına mal olan çok ağır bir kıtlık dönemi yaşanmıştır. Orta ve zengin sınıfın tamamen yok edilmesini hedef alan bu uygulamadan sonradır ki, meşhur “kolhoz” ve “sovhoz”lar teşkil edilmiş; Sovyet hâkimiyeti de milyonlarca insanı açlık ve sefalet sebebiyle perişan hâle düşüren bu uygulamadan sonra kurulabilmiştir. Nitekim başta Ceditçiler olmak üzere rejime muhalif aydınlar da ancak 1930'lu yılların sonlarında, yani söz konusu “kulaklaştırma siyaseti”nden sonra tasfiye ve inhâ edilmişlerdir.

dair belgelerini çıkarıp gösterirdi. Ancak okuyup yazabilen Mamanbey bu belgeleri okuyabilir miydi, okuyamaz mıydı bilmiyorum, filân yere gösterin, der ve başka hiçbir şey söylemeden dönüp giderdi.

Fakat haftası geçmeden yine bir bahaneyle mahallenin işgüzarlarından birini yanına alarak bağıra-çağıra kapıda peyda olurdu:

– İkinci katı çıkıp görmek istiyoruz, oraya adam yerleştireceğiz.

– Orası insanın oturabileceği bir yer değil ki, ne kapısı, ne penceresi var, odun, kuru yaprak koymaktan başka işe yaramaz...

Annemin bir kenardan yüzünü başörtüsüne saklayarak verdiği bu cevabına, – Buraya girecek olan adam kendisi için gerekli olan şeyi yapar. İçindeki öteberiyi indirin, diye tehditkâr cevap verirdi.

Annemin, – Hâfız ağabeyiniz bu defa uzağa, Kazakistan tarafına işe gittiler, gelsinler, ondan sonra bir çaresi bulunur, feryadına rağmen “Yarın adam girecek”, der demez arkasına bakmadan çıkıp giderdi.

Üstümüze kim gelecek? Bizim üstümüzde kim yaşayacak? Bu zorbalık ve endişelerden dolayı sadece annemde değil, küçük bir çocuk olan bende de rahat, huzur olmazdı. İçimde daima “kulak” edilsek veya “damle” diyerek babamı tutuklarsa ne yaparız endişesi, korkusu yatıyordu. Annem ise kapı tık edecek olsa, Mamanbey üstümüze kimi göçürüp geliyor, korkusuyla ömür tüketiyordu.

Babam bu sıkıntıdan kurtulmak için ancak küçük bir çocuğun çıkabileceği tahta merdiveni birisine vererek yerine tutunmadan çıkılamayacak ağaç bir merdiven bulup koydu. Güya bununla üstümüzdeki tavan arasına aile göçürülmesi endişesinden kurtulmuş olduk.

Hayır, teyzemin oğlu Ubeydullahan’ın keramet gösterip söylediği gibi, bununla da Mamanbey’in kapıyı çalıp gelişinden kurtulamadık, onun söyledikleri gerçek oldu.

Babam, 1925-1926 yıllarında benim sünnet düğünüm dolayısıyla hiçbir art niyeti olmaksızın, sırf heves ederek yeni bir ev yaptırmıştı. O sırada avlumuza gelen Ubeydullahan’a övünerek:

– Ubeydullahan, evimiz henüz yarım, tavanlarını boyatıp duvarlarına alçı çektireceğim, o zaman gelip görünüz deyince, Ubeydullah ağabeyim:

– Değil alçı çektirip tavanlarını boyatmak, mümkünse bozarak teneke yerine toprak dam yaptırın, zaman bunu gerektiriyor; yoksa iki katlı evin var, zenginsin, diyerek elinden alırlar. Sizi kulak saymasalar bile üstünüze başka adam getirirler, bugünkü siyaset böyle, demişti.

Bu nasıl bir zamandır, kendi meşru işinden kazandığın para ile canının istediği gibi yaşayamıyorsun, bu nasıl bir hayat?! Bundan büyük zorbalık olur mu?

Ubeydullahan, Rusya’nın şehirlerinden birinde, 1905 yılında hukuk mektebini bitirerek avukat olmuş, çok bilgili, zamanın siyasetinden haberdar bir adamdı. Lev Tolstoylar ile mektuplaşıyordu. 1917 yılında Hokand muhtariyetinin önde gelenlerinden biri olmuştu. (Elbette Ubeydullah Hocayev ağabeyimin Hokand muhtariyetinin önde gelenlerinden olduğu bir yana, hatta akrabam olduğunu bunlara söyleyecek olursam, bunu bütün suçları birleştirerek beni hapsedmek için en önemli bir sebep sayarlardı.) Aradan henüz bir-iki yıl geçmeden onun keramet göstererek söylediği bütün her şey doğru çıktı.

Mamanbey’in kapıyı çalarak çeşitli bahanelerle çıkıp gelmesinden kurtulmak bir türlü mümkün olmadı: Bazen önemsiz bir bekçi parası, bazen de emlâk vergisinin ödenip ödenmediğini kontrol bahanesiyle ortaya çıkıverirdi. Ödeme tarihi bir gün geçecek olsa, evi arattırarak sandık sepet, tavan arası, ahır, her yerin ve her şeyin altını üstüne getirip filân müddete kadar ödenmezse devletin hepsine el koyacağını belirtir, korku salıp giderdi. Günlerimiz korku içinde geçiyordu.

O günlerde sandıktan üç-dört elbiselik kumaş çıkacak olsa, kulak sayılmak için bahane oluverirdi. Annemin en büyük endişesi, evimizdeki kitaplar, bilhassa Kur’ân’ı oradan alıp buraya, kimsenin gözünün ilişmeyeceği bir yere gizlemektir. Çünkü o sırada biraz malûmat sahibi olanlar, hatta camiye gidenler bile kulak sayılmaktaydı. Evimizde Nevâî⁴⁴’den, Bîdil⁴⁴’den Sofi Allahyar⁴⁵’ın

⁴⁴ Bîdil (1644-1721): Türkistan asıllı Hintli mütefekkir şair. Devrinin Melikü’s-Şuarâ’sı. Eserlerini Çağatay Türkçesi ve daha çok Farsça yazmıştır. Klâsik şiirin her şeklinde eserler vermiştir. Eserlerindeki mısra sayısı 147.000 kadardır. Mesnevîleri: Muhîtil’-

divanlarına kadar, Emir Ömerhan⁴⁶ devrindeki “Mecmuatü’ş-Şuarâ”ya kadar hepsi vardı. Bir gün Mamanbey’in gözüne ilişip de başımıza belâ olmaması için bu kitapların hepsini avlunun bir köşesine çukur kazıp gömdüğümüzü hâlâ hatırlarım. 1960 yılında, gömdüğümüz yeri ümitle kazdım, toprağın içinde kitap yerine avuç avuç kepeklerle karşılaşınca ağladım.

O yıllar, öyle bir devirdi ki, bütün hukuk, Mamanbey gibi kitaptan habersiz okuma yazma bilmeyen cahillerin eline bırakılmıştı. Hatta o yıllarda, “aşağıdan yukarıya çıkarıp yükseltme” siyaseti uygulanmak suretiyle basit işçiler, bekçiler, idarî işlerin başına getirilmişlerdi. Hatta mektebin gece bekçisi Kâsım ağabey denilen okuması yazması olmayan bir adam, 1920’lerin sonlarında, benim de okuduğum “Şeyh Sâdî” mektebine müdür tayin edilmiş, birçok dil ve ilimleri bilen Cemil Efendi, Yahya Efendi gibileri ise sürgüne gönderilmiş, bazılarını da tutuklamışlardı. Mamanbey gibilerinin dediklerinin kanun sayıldığı zamanlardı.

İlim irfan sahipleri hakarete uğrarken ömrünü kahvehane köşelerinde geçiren, mektepten, terbiyeden habersiz, hatta imza atmasını dahi bilmeyen adamlar izzet ikram görürse, akli başında olanlar bu nasıl siyaset diye sormazlar mı?

Sorgu memurunun bana, Sovyet düzeninden duyduğun memnuniyetsizlikten ve düşmanlık faaliyetinden bahset, demesi üzerine ilk gençlik yıllarımdan beri şahit olduğum ve hepsi de birbirinden çirkin yukarıdaki gibi adaletsizce olaylar gözümün önünden geçmeye başladı. Yoksa bu haksızlıklar insanda memnuniyetsizlik uyandırır mı, uyandırmaz mı? Babam asalak, hırsız veya tüccar değildi. Kaldı ki, tüccarlık da suç değildi, nihayet o da bir işti. Halkın çocuklarını salgın hastalıktan korumak için aşı yaparak kazandığı helâl para ile iki katlı bir ev yaptırdı. Peki, şimdi onun yaptırdığı bu eve yabancı bir adamın bedavadan yerleşmesi mi gerek? Bu zorbalık değî mi? Böyle bir adaletsizliğe kim rıza gösterir? Böyle adaletsizliklerden nefret etmek, ne çare ki Sovyet düzeninden memnuniyetsizlik sayılmakta ve suç olarak değerlendirilmekte!

Dün sorgu memuru, babamın mesleğini hekim yerine, kendince her nasılsa düşünüp “damle”, yani dinî mektep muallimi yazdı. Bu bir yalan!

Kaldı ki, babam hekim yerine dinî mektep muallimi olsaydı, ne olurdu? Onun kime ne zararı var? Dindar adam fena, dinden dönen ise iyi, böylesi hükûmete sadık olunur mu? Ayrıca imansızlığa nazaran bir şeye inanmak, iman edip yaşamak daha makbul değil mi?! Lev Tolstoy Tanrı’ya inanan, dindar birisi; ona zararlı adam denilebilir mi? Kaldı ki, dindarların Sovyet insanını bozduğunu kabul edecek olsak bile, insanlar da bazılarının düşündüğü gibi hemen her şeye inanıverecek derecede saf olmasalar gerek! İnsanlar, bu altın değil, meğer demirmiş diyerek inancından hemen vaz geçmez. Bana göre itikatla değil, itikadını kaybeden, nefsi için, menfaati için her yola girenlerle mücadele etmek daha makbul sayılmaz mı, deyip kendi kendime düşünüyordum.

Hapishanenin bir hücrelerinde kendi kendimle savaşıırken aklıma gelen bu fikirleri sorgu memuruna söylemek doğru olur muydu? Beni dindar olmakla itham etmez miydi?

Sadece 1920-1937 yıllarında değil, yakın zamanlarda da dinî inancı için, eski kafalı sayıldıkları için feodalizm artığı olmakla suçlanarak binlerce değil, milyonlarca insanın tutuklanıp sürgün edildiklerini herkes biliyor. Bu insanlar, hükûmetin siyasetinden hoşnut mu? İnancı için insanı düşman saymak olur mu?

Kendi doğduğu topraklarından kulak sayılarak mahrum edilen ve Sibirya’ya, Ukrayna’ya sürülen zavallılar, bu adaletsizlikten şikâyet etmiyorlar mı? Dilleriyle açıkça ifade etmeseler bile onların bu siyasetten, bu hayattan hoşnut oldukları söylenebilir mi? Kendi gayreti ve emeği ile zengin olmak suç mu? Eğer kendi emeğiyle zengin olacak olursa, hiç düşman sayılabilir mi?

A’zam, Tılsım-ı Hayret, Tûr-ı Ma’rifet, İrfân. Mensur eserleri: Çehâr Unsur, Nikât, Ruka’ât.

⁴⁵ Sofi Allahyar (17. y.y.): Murâdû’l-Ârifîn, Tuhfetü’t-Tâlibîn, Meslekü’l-Müttekîn ve Sebâtü’l-Âcizîn adlı eserlerin sahibi olan Türkistanlı mutasavvıf şair. Sade ve canlı halk diliyle yazdığı için eserleri çok okunmuştur.

⁴⁶ Emir Ömerhan (1787-1822): Hokand hanı (1809-1822), şair. Emîrî mahlasıyla klâsik tarzda şiirler yazmıştır. Divanı, 1882 yılında İstanbul’da, 1905 yılında Taşkent’te neşredilmiştir.

Hakikati söylememek ihanettir. Fakat ya söylenecek olursa!.. Hayal seni bin yere sürüklüyor. Bazen ne kadar tahammüllü ve mert olsan bile adaletsizlik elemi, geride gözü yaşlı kalan çocukların, ailen gözünün önünden geçer, bu aşağılanma sebebiyle gözlerine yaş dolar. Hapishanede biricik yoldaşın hayaldir, sadece hayal!..

İnsanın böyle birbirinin peşisıra gelen hayallerini, sadece gardiyanın kendini astı mı, yoksa duvarı delerek kaçmayı mı plânlıyor, diyerek ara sıra demir kapının üzerindeki düğme kadar delikten fırlattığı bakışları bozar, böylece mahkûma daima hapishanede bulunduğunu hatırlatır. Gardiyan benim ne ile meşgul olduğumu biraz gözetledikten sonra kapının küçük deliğini açıp adımları soyadımı sorup eşyalarımı çıkarmak üzere hazırlanmam gerektiğini bildirdi.

Hayırdır inşallah, beni eşyalarımı birlikte nereye götürmek istiyorlar! Evimden alıp getirirlerken bazı şeyler sorulacak, eğer suçun yoksa yarın, öbür gün serbest bırakabilirler, biz bir şey diyemeyiz, demişlerdi. Yoksa, dedikleri gibi eve mi gönderecekler?! Ey, Tanrım!

Fakat sorgu memurunun, buraya suçu olmayan insanlar gelmez, sözünü hatırlayınca bütün ümitlerim söndü. Öyleyse şimdi beni nereye götürecekler? Evden getirdiğim yorganımı yastığımı ve diğer eşyalarımı toplarken birdenbire içim dolarak gözlerimden yaş boşandı: Zavallı karımın altı yaşından beri tıpkı benim gibi yatak yorgan taşıdığı gözümün önüne geliverdi. Kaderimizin zavallılığına ağladım. Onun tren tren, nehir nehir gezip sürgünde karşılaştığı sıkıntıları, talihsizlikleri aklıma geldi ve kendime değil, zavallı masum karımın kaderine ağladım. Gözümün önünden onun talihsizliklerle dolu geçmişi değil, facialarla dolu bugünü ve geleceği geçmeye başladı. Maalesef geleceği de, geçmişi gibi kara olacak!

Karımla evlenmeden önce tanışıp da güzel bir düğün dernek, çoluk çocuk, analık-babalık sözü konusu olunca, gözlerinde acıklı yaşlarla nice yıldan beri anne ve babasının sağ mı, ölü mü olduklarına dair bir haber alamamış olmasını, altı yaşından beri uğradığı haksızlıkları, garipliklerini, müthiş sıkıntıları anlatırken, onu dinleyen insaf sahibi birisi hiç bu hayattan memnun olur mu? Devamlı oradan oraya geçmek mecburiyeti... Gariplik... Yeni mezar...

KARIMIN HİKÂYESİ

1931 yılı, yaz mevsimi. Ben altı yaşında bir kızcağızdım. Bizi kulak saydılar. Aramalardan sonra ev-bark, mal-mülk, ne varsa müsadere edip babamları bir yerlere götürdüler.

Aradan yirmi gün kadar geçince, erkeklerin Ukrayna'ya gönderileceklerini, kadınların ise eğer kocalarıyla birlikte gitmeyip de çocuklarıyla kalmak isterlerse, kalabileceklerini ilân ettiler. O zaman halkın arasından imdat sesleri, feryatlar yükseldi. Annem, ben çocuklarımı babaları sağken yetim bırakmam, kocamı nereye gönderirseniz ben de çocuklarımla birlikte giderim, ne kadar azap ve işkence dolu olursa olsun, beraber katlanırım, diyerek yalvardılar. Bazı aileler parçalandı.

Bizi niye kulak saydılar, hepimiz hayretler içersindeydik. Birazcık toprak, bir sığır, bir at, bizimle beraber yaşayan yanaşmamız Hoşvakt ağabey ve onun yaşlı karısından başka hiçbir şeyimiz yoktu.

Bizim gidişimizden önce annem Hoşvakt ağabeye, bizim evde kalın, müsadere edilen mallarımızı ihtimâl size verirler, dediği zaman Hoşvakt ağabey, ben sizden hiçbir kötülük görmedim, sadece çapamı alır sizler nereye giderseniz, ben de beraber giderim, cevabını verdi. Böylece bizimle beraber Hoşvakt ağabey ile yaşlı karısı da kulak sayıldılar. Beraber gittik.

Ağustos. Hava sıcak. Bütün kulak sayılan aileleri Koylık'taki toplama merkezine yığdılar. Hısım-akraba gelmişler. Vedalaşma. Birisi feryat etmekten dolayı kendinden geçmiş. Birisi ağlamaktan perişan hâlde. Biz ise babamızla birlikte gidiyor olmaktan dolayı memnunduk.

Taşkent istasyonuna gelip kızıl renkli yük vagonlarına yerleşildi. Her bir vagona iki-üç aile yerleşmiş. Her ailede en az üç-dört çocuk var. Vagonda sadece bir pencere, o da çok küçük. Kapı kapandı. Kapının dibine iki de nöbetçi konuldu. Ve tren hareket etti. Tren hareket etti ve âdeta herkesin yüreğini birden yerinden koparır gibi oldu. O sırada feryat-figanın haddi hesabı yoktu.

Vagonun içi sıcak, havası pis, insanın midesi bulanıyor. Tren, sadece büyük istasyonlarda duruyordu. O zaman nöbetçilerle birlikte sıcak su almak mümkündü. Tuvalet yok, lâzımlık kullanılıyor. Vagonun sıcağına dayanmak mümkün değildi. Lâzımlık, tren hareket hâlindeyken pencereden veya kapıdan dökülüyordu. Su da kâfi değildi. Onu da temizlemek gerek. Bu vaziyette on üç gün yol aldık. Yanımıza aldığımız erzak, ne kadar idareli olursa da yetişmiyordu. Her gün öğle vakti balık çorbası veriliyordu. Bu çorbayı da bilhassa çocuklar içmek istemiyor, itiraz ediyorlardı. Bu işkence altında Odesa şehrine geldiğimiz bildirildi. Daha ne kadar gideceğimiz meçhûldü.

Bizi Odesa'da "Penay" gemisine aktardılar. O sırada göz ve iç hastalıkları arttı. Hemen hemen bütün çocuklar gözlerinden hastaydı. Gözlerimiz şişiyor, kapanıyordu. Benim üç yaşındaki küçük kardeşim Abdülaziz'in akciğerleri iltihaplandı. Ateşi yükseldi, epilepsi oldu. Annem babam uyumayıp sıra ile kucaklarında taşıdılar.

Yirmi dört saat sonra Herson şehrinde gemiden indik. Yüz kadar at arabasıyla köylere dağıtıldık. Burada kulaklar dört millete ayrıldı: Kazak, Türkmen, Özbek, Kırgız. Her milleti ayrı köylere götürdüler. Babamı, Taşkent'ten kulak olarak gönderilenlerin başına idareci tayin ettiler. Babam Rus dilini güzel konuşur, okuma yazma bilirdi. Bize "Yastreby" köyünü verdiler. Yirmi aile Yastreby köyüne gittik. Hoşvakt ağabey ve yaşlı karısı da bizimle birlikteydiler.

Bizim gittiğimiz köydeki Ukraynalılar, Sibiry'a'ya sürgün edilmişler, mal mülkleri, evleri bizimki gibi müsadere edilmişti. Evler bomboş, etrafını otlar sarmış. Hatta pencereler bile zor görünüyordu. Her aileye bir oda ve dehliz hâlinde küçük bir giriş ayrıldı. Hoşvakt ağabey, yaşlı karısıyla bizim yanımıza yerleşti.

Hoşvakt ağabeyin bizimle beraber gelmesi, babam için büyük sıkıntıydı. Çünkü bir çapasından başka hiçbir şeyi yoktu. Ona bir keçe, bir yorgan, bir yastık ve bir yatak ayırdı. Ev ve mutfak eşyası olarak bize pek az bir şey verilmişti. Hatta tencere bile bir taneydi. O da ortaca bir şeydi. Yol için alınan erzak daha trende iken tükenmişti. Babam iki-üç erkekle birlikte Ptahovka köyüne erzak aramaya gitti.

Küçük kardeşimin vaziyeti ağırlaşmaya başladı. Annem sabah akşam kardeşimle perişan. Doktor yok. Yabancı ülke. Nihayet babam üçüncü gün Ptahovka'dan bir doktor bulup getirdi. İlâç verdi. Fakat faydası olmadı. Sonunda kardeşim altıncı günün gecesini vefat etti. Bütün köy ahalisi toplandı. Ertesi sabah defnedildi. Ona bir avuç vatan toprağı bile kısmet olmadı. Böylece birinci mezar ortaya çıktı. Buraya muhacirler mezarlığı denildi. Muhacirler mezarlığına ilk önce küçük kardeşim Abdülaziz defnedildi. Bu bizim için çok ağır bir gün oldu. Ne mezar kazacak kimse, ne de yıkayacak kimse vardı. Kardeşimin mezarını Hoşvakt ağabey kendisi kazıp elleriyle defnetti. Bizim muhacir şehrindeki ağır hayatımız böylece başladı.

Aradan altı ay kadar geçince, Hoşvakt ağabeyin yaşlı karısı Sevri teyzeyi de kardeşimin yanına koydular. O günden sonra Hoşvakt ağabey mezarlıktan çıkmaz oldu.

Bizimle gidenler arasında Emirsaidovlar ailesi de vardı. (Onlar bugün de var.) Onlardan Emrullahan ile Hamidhan ağabeyler üç-dört dil bilen okumuş kimselerdi. Kısa zaman içinde harekete geçerek mektep açtılar, kendileri de bu mektepte öğretmen olarak çalıştılar. Emrullahan ağabey Alman, Fransız ve Rus dili dersleri, Hamidhan ağabey ise (bugün seksen beş yaşında) ana dili ve edebiyat dersleri vermeye başladılar. Kulak sayılarak sürgün edilen üç bin hane güney Ukrayna bölgesinde pamuk tarımına seferber edildiler.

Bizim sürgün yaşadığımız yerde yazlar serin, kış mevsimi ise şiddetli olurmuş. Kar fırtınası, rüzgârlar. Orta Asya şartlarında yaşayıp da ince giyinmeye alışmış olan halkın arasında, şiddetli soğuk sebebiyle yüz felci geçirenler, elleri ayakları donanlar çoktu. Yakacak bulmak zor, evi ısıtmak işkence. (Sobalarda ekin sapları veya dikenli otlar yakılır, onlar da devamlı yakılmazsa hemen soğurdu.) Bu sıkıntılı yıllarda hastalıklar, bilhassa akciğer iltihaplanmaları artarak birçoklarını alıp götürdü. Muhacirler mezarlığındaki kabirlerin sayısı gittikçe çoğalıyordu.

1933 yılı baharı ağır geldi. Açlık başladı, perişan vaziyetteki halk, baharda açlıktan kırılmaya başladı.

Babam bu sebeple tavlada çalışmaya başladı. Orada atlara bakmak için verilen kepekle bir hâl çaresi bulup ölmeden yaza çıkabildik. Fakat bilhassa Kazak ve Türkmenler için çok zor oldu. Onlarda ne bir eşya, ne altın, ne gümüş vardı. Yabanî otları kaynatıp yiyince şişerek birden kırılmaya başladılar. Köyün nüfusu iyice azaldı. Günde on kadar cenaze kaldırılıyordu. Bu ağır günlerden birinde bize yol arkadaşı olan Hoşvakt ağabey de tifo hastalığından vefat etti. Babam onu defnetti, bütün merasimleri yerine getirdiler.

Açlık, pahalılık, yavaş yavaş kıtlık hâlini aldı. Para ile de bir şey bulmak güçleşti. Bu sıralarda Torgsin mağazası açıldı. Orada altın ve gümüş karşılığında şeker ve un veriliyordu. Annemin gelin olurken aldığı küpe ile yüzüğü, o günlerde canımızı kurtardı. Onları Torgsin'e vererek un ve şeker aldılar. Bu da ne kadar yetebilirdi ki! Annemin çehizi de böylece bitti.

Bizim yanımızda babamın Artıkov Koşak ağabey adlı yakın bir arkadaşı vardı. Onun da hanımı, üç oğlu ve bir kızı vardı. O zor günlerde önce hanımı, sonra kızı vefat etti. Koşak ağabey üç oğlu ile kalakaldı. Bunlar Artıkov Abdurrahman, (hâlen Taşkent Devlet Politeknik Enstitüsü'nün profesörü, felsefe ilimleri doktoru), Artıkov Abdürrahim (Tarım Enstitüsü doçenti, iktisadî bilimler asistanı) ve Artıkov Abdullah idi.

Koşak ağabey, çocuklarının açlıktan feryat etmelerine dayanamayarak arpa tarlasından çaldığı yarım kilo kadar arpayı getirirken bekçi yakalar. Yargılanıp on yıl hapis cezasına çarptırılır. Tam on yıla! Kendisi on yıl hapis cezasına değil, ama acaba bu açlığa dayanabilir mi, bundan sağ kurtulabilir mi, kurtulamaz mı, Tanrı bilir. Bundan başka, açlıktan şişme derecesine gelen bu üç çocuk, babalarından sonra sokakta kaldılar. Babam Özbekler arasında Rusça konuşma ve yazma bilen birisi olduğu için muhtelif yerlere yazılar yazdı, Koşak ağabeyin cezasını affettiler.

(Bir ailenin başından geçen bu müthiş hadiseleri hapishanede düşünürken bunca aşağılanmalara, bunca açlıklara maruz kalan bu nesil, ileri yaşlarında hayattan hiç memnun olur mu? Açlık sebebiyle vakitsiz ölen anneler babalar, henüz bebekken dünyaya gözlerini yuman ciğerparelerinin elemi unutulur mu, diye düşünüyordum.)

Karım, 1935-1936 yıllarında doyunca ekmek yenilebilen zaman oldu, diyerek hikâyesini devam ettirdi.

Kıtlıkların geride kalıp da ağzımızın yemek gördüğü sevinçli günler de uzun sürmedi. 1937 yılında korkunç söylentiler yayılmaya başladı. Bu korkunç dedikodular, kısa zamanda gerçeğe dönüştü; kulak sayılanlar arasından şimdi de halk düşmanı aranmaya başlandı. Kulaklar ailesindeki bilgili, marifetli kişiler, bizim iyi öğretmenlerimizden olan Emrullahan ağabey ile onun küçük kardeşi Hamidhan ağabeyi halk düşmanı olarak bir gecede alıp götürdüler. Nereye, niçin götürüldüklerine dair hiçbir haber alınamadı. Emrullahan ağabeyin küçük yaşlarda beş çocuğu vardı. Karısı yarı canlı, iş göremez vaziyette. Yetmiş yaşındaki annesi vefat etti.

Babam da her zaman korku içinde yaşıyordu. Geceleri siyah bir araba köyde ortaya çıkıyor ve yine birini alıp gidiyordu. Tutuklamalar 1940'lı yıllara kadar devam etti.

1941 yılında başlayan savaş, bilhassa bizim için çok ağır oldu. Savaşın başlamasıyla birlikte kulak sayılan bütün erkekleri, bu arada babamı da Akmolinsk'teki işçi taburuna götürdüler. Bu sırada ağabeyimle ben Taşkent'teydik. Ukrayna'da doğan kızkardeşim, annemle beraber Alman kuşatmasında kaldılar. Birkaç yıl babamdan haber alınamadı.

1944 yılında Dinyeper Almanlardan geri alınınca, annem ve kız kardeşim tahliye edilerek güz mevsiminde Taşkent'e geldiler. İki ay boyunca ağır şartlarda yol yürümek zorunda kalmışlar. Ayakları soğuğa maruz kalan annem hastalanarak vefat etti. Babam ise Koşak Artıkov ağabeyle birlikte Akmolinsk'te açlıktan ve işlerin ağırlığından dolayı vefat etmiş!

Bu zavallıların suçları neydi?

Karım, talihsizliklerin ortasında, doğduğu günden beri başına gelen felâketler yetmezmiş gibi şimdi de benden ayrılmanın ızdırabı ve iki çocuğu büyütmek meşakkatiyle karşı karşıya mı kalacaktı? Bu korkunç düşüncelerimi, hapishane gardiyanının, “eşyalarını sırtlan, haydi çık”, buyruğu bozdu.

Sorgu memurunun, sen hayatımızdan şikâyet ediyorsun, kaygı dolu şiirler benim hoşuma gidiyor diyorsun, şeklindeki suçlamalarına cevap olarak bu sözlerimin doğru mu, yoksa bir iftira mı olduğunu benden değil, yirmili yılların sonlarında suçsuz yere kulak sayılarak kendi yurtlarından ayrılan ve hazan yaprağı gibi savrulmuş 1932-1933 yıllarında açlıktan sokaklarda şişip ölenlerden sorun! Hayır, sadece bunlardan değil, 1937 yılında katledilen milyonların feryat eden ruhlarından, yetim kalan çocuklarından sorun, onlar acaba memnun mu, diyesim geliyordu. Fakat bunları söylemek mümkün müydü?

Eğer bu sözlerime inanmıyorsanız, böylesi işkence ve haksızlıklara bizzat maruz kalan karımdan sorun, diyecek olsam, o gün karımı da halk düşmanı olarak yanıma getirecekleri muhakkaktı.

Buna benzer sözleri söylemek demek, sorgu memurunun aklından geçeni yapmak olurdu. O güne kadar iddia ettiğimiz bütün suçları kendisi itiraf etti, diyerek sorgulamayı bitiriverir. Mahkemeye gönderir. O da bu sorgulamayı vaktinden önce tamamlamak maharetini gösterdiği için daha yüksek bir dereceye terfi eder.

Eşyayı sırtlanarak hapishane avlusunda bekleyen “Çerniy voron” (= Karakarga) arabasına bindim. Şimdi nereye götürecekler? Araba, daha ben ne olduğunu anlayamadan iki-üç dakikalık bir yol almıştı ki, durdu; yine meçhûl bir demir nizamiye kapısının gürültü ile açılıp kapanan sesi duyuldu.

Eşyam sırtımda, arabadan indim. Silâhlı nöbetçinin ellerini arkaya uzat, dur, etrafa bakma, bu tarafa yürü, emirleri altında zindana düştüm. Bu zindan, iki tarafı demir kapılardan ibaret çok uzun bir hapishaneydi. Beni bir koğuşa attılar.

Tövbe, insan tabiatı o kadar tuhaf ki, koğuşa girip de orada bulunan birkaç mahkûma gözüm ilişince, hapishane sıkıntılarını bir an unutarak içimde birden mânasını anlayamadığım bir ışık peyda oldu. Bunun sebebi, acaba tek kişilik hücreden çıkıp da başka insanlar görmek miydi, yoksa karanlık dar bir hücreden sonra daha geniş bir koğuşa geçmiş olmak mıydı, bilmiyorum. O sırada aklıma dışarıdayken duyduğum gülünç bir rivayet geldi:

RİVAYET

Ailesi kalabalık, çoluk çocuğu çok olan fukara, biçare bir çiftçi, evinin darlığından daima şikâyet edermiş. Onun feryadını duyanlardan biri, evim genişlesin diyorsan, çaresi kolay: Bu akşam çoluk çocuğunla yattığın odanın bir kenarına sığırını ve buzağını bağlayıp Tanrı'ya yalvaracaksın. Sabah bakacaksın ki, geniş bir evin sahibi olmuşsun, der. Çiftçi söyleneni yapar, fakat hiçbir şey fark etmez.

Çiftçinin evini genişletmek isteyen adam bunu işitince, şimdi sığırının yanına keçi ile koyununu da bağlayıp Tanrı'ya yalvaracaksın, işte o zaman muradına ereceksin, der. Çiftçi bunu da yapar. Fakat yine hiçbir şey fark etmez.

Çiftçiye vaatte bulunan adam bunu duyunca, şimdi avludaki tavukları da evinin bir köşesine alarak yat, der. Çiftçi, ümitle sığır, buzağı, koyun ve keçinin üstüne tavukları da alarak sabah ezanına kadar bu yer sıkıntısından ne zaman kurtulacağım, diye feryat eder. Fakat sabah olur, gün aydınlanır, yine hiçbir değişiklik olmaz.

Bundan öfkeye kapılan zavallı çiftçi, kendisine akıl veren adamı bularak olanları anlatır. Adam: – Şimdi bugünden başlayarak birer birer sığır ile buzağıyı, ertesi gün keçi ile koyunu, nihayet tavukları da çıkarıp Tanrı'ya yalvaracaksın. Ondan sonra göreceksin ki, eski dar evinin yerinde büyük bir saray peyda olmuş, der. Çiftçi, onun söylediklerini yaparak birinci gün sığır ile buzağıyı, ertesi gün koyun ile keçisini, ondan sonra da tavuklarını çıkarıp bir bakar ki, evinde on kişinin yaşayabileceği bir yer kalmış. Bunu gören çiftçi, hayvanlarla yatmaktan kurtulduğuna şükretmiş, başka ev gerekmez, bu ev de yeter, artık şikâyet etmiyorum demiş.

Tıpkı bunun gibi ben de eni bir gez⁴⁷lik tek kişilik hücreden kurtulup da birkaç kişinin kaldığı hücreye girince, burası benim gözüme geniş bir avlu gibi göründü.

Koğuştaki mahkûmlardan birisi 70-80 yaşlarında uzun sakallı Yahudi bir din adamı, diğeri 1937 yılında halk düşmanı olarak on yıllık hapis ve beş yıllık sürgün cezasını Kolima'da çekip dönen ve sonra yeniden tutuklanan 40-50 yaşlarındaki Raim adlı eski bir parti görevlisiymiş. Bunların kimler olduklarını öğrenince, önce ben kendimi tamamen masum, onları ise düşman sayıp güvenmeyerek uzak durmaya başladım. Çünkü her kim halk düşmanı olarak tutuklanacak olursa, onu hiç soruşturmadan düşman saymak, bizim kanımıza işlemişti. Fakat sohbet sırasında onlar kendilerini Sovyet devletine düşman saymıyorlardı. Benim gibi onlar da kendilerini tamamen masum görüyorlardı.

Onların benim kim olduğuma ve ne zaman hapse atıldığıma dair sorularına cevap vermeme fırsat kalmadan kapı açılarak son derecede uzun boylu bir mahkûm içeri girdi. Bu, savaş sırasında Hitler ordusuna esir düşen Loran adlı bir Sovyet Almanıydı. İçeri giren Loran, demir somyasına oturdu ve hiç konuşmadan telâşla cebinden çıkardığı birkaç kesme şekeri alüminyum maşrapasında eriterek kuruyup taş hâline gelmiş ekmekle yemeye başladı. Öğrendiğimize göre, suçlarını itiraf etmediği için hücreye atılmış, haftalarca uyuyamamış, aç kalmış, şimdi de çıkıp buraya gelmiş. Biraz yedikten sonra, bir aydan fazla bir zamandan beri açlık ve susuzluğa dayanıp, kuru bir tahta üstünde yattığı için şikâyet etmek yerine biraz uyudu. Kendine geldikten sonra memnun bir ifadeyle anlatmaya başladı. Anlattığına göre, yirmi gün boyunca hiç uyutmamışlar. İki görevli, akşam başladıkları sorgulamayı hiç ara vermeden sabaha kadar sırayla devam ettirmişler. Gün doğumundan önce, uyanma vaktine yarım saat kala cevap vermiş, gözünü biraz kırpmasına fırsat bulamadan yine gün boyunca uyumadan oturmaya mecbur etmişler. Akşam uyku saatinde başını yastığa koyup da uyumaya başlamasıyla birlikte sinirlerine işkence etmek maksadıyla tekrar sorguya götürmüşler. Bu durum, haftalarca, aylarca devam etmiş. Loran bir şey söylemek istemişti. O sırada hapishane çevresinde mütebessim tavrıyla tanınan, mahkûmları insan yerine koyan, evden gönderilen eşyayı sahiplerine dağıtan, belli miktardaki para ile sorgu memurunun izniyle tütün, ekmek, kolbasa⁴⁸ alıp gelen Maşanov, kapıyı açıp ne istediğimizi sordu. Loran, ona bir kilo et satın almaya yetecek kadar parasının bulunduğunu söyleyerek çiğ et ısmarladı. Etrafındakilerin bunu tuhaf karşıladığını görünce:

– Ben esaretten kurtulup döndükten sonra Çırçık şehrine gönderildim. Fabrikada işe girdim. Bir Rus kadınla evlendim. Kadının büyükçe bir evi varmış. Tavuk besledim, domuz baktım. Domuzu keserken kanını ziyan etmeyip içiyordum. Kan insanı güçlendirir. Bilhassa hapishane şartlarında çiğ et, pişmiş etten daha faydalıdır, dedi.

Onun bu anlattıklarından içim ürperdi.

Ben, Yahudi'ye kendisini daha önce nerede gördüğümü, nereli olduğunu ve kimleri tanıdığını sormak istedim, fakat cevap vermek istemedi. Burada tanıdığı kimselerin isimlerini söylemek de tehlikeliymiş. Çünkü ismi söylenen kişiyi de halk düşmanı ile alâkası olmakla suçlayıp tutuklamalarına imkân veriyorduk. Veya tam tersi, senin tanıdıklarından herhangi biri daha önce veya bu günlerde tutuklanmış ise, bunun da senin için bir suç teşkil edeceği tabîdir. Bundan başka hapishanede mahkûmlar birbirlerine güvenmiyorlardı. Çünkü bilgi toplamak için tutuklular arasından seçilen satılık adamlar koğuşlara sokuluyordu.

Kendimi tamamen suçsuz saydığım için bir Sovyet şairi olarak Alman askeriyle bir tutulup aynı hücreye konulmuş olmam, beni ümitsizliğe düşürüyor, moralimi bozuyordu. Suçum bu kadar ciddî mi, diye düşünüyordum. Alman askeri ile aynı koğuşta, aynı tabaktan yemek yemeyi tasavvur edemiyordum. Fakat maalesef ben de işte şu Alman askeri, 1937 yılında halk düşmanı sayılıp hapsedilen Raim ağabey veya Yahudi din adamı derecesinde suçlu sayılıyordum. Derdini kime anlattırın! Maalesef kaderim bunlarınkı ile aynı imiş!

⁴⁷ 71 cm.lik uzunluk ölçüsü.

⁴⁸ Kolbasa: Sucuk

O gece Loran'ın uyumasına izin verdiler mi, bilmiyorum; çünkü yatmadan önce beni sorguya götürdüler.

BEKLENMEYEN ÖLÜM

Devlet Savunma Komitesinin hapishanesine atılalı aylar oldu. Âkıbetim meçhûl, hiçbir şey belli değil. Bu hususta ben de, bu hapishanede yatan diğer mahkûmlar da hiçbir şey söyleyemiyoruz. Bu dergâhta her şey sır. Dünyada neler oluyor, hiç kimse hiçbir şey bilmiyor. Ne radyo, ne gazete!.. Yan koğuştaki kim var, kim mahkûm, onu da bilmiyorsun. Fakat bütün mahkûmlar bir tek şeyi biliyorlardı: Kendisinin suçsuz olduğunu. Benimle aynı koğuştaki kalanların hiçbirisi, hakikaten bilip bilmeden şu suçu işledim, ben de suç işledim, deyip pişmanlığını dile getirmiyordu. Buna rağmen herkes kendi bildiğini, kendi duyduğunu söylüyordu.

– Buraya hapsedilenlerden hiç sağ çıkan oldu mu?

– Düşmanlar da var mı?

– Sen düşman mısın? Düşman olarak ne yaptın?

– Buraya bir getirdiler mi, suçunun olması şart değil. Kurşuna dizmeyip yirmi beş yıl vermeseler bile en azından beş-on yıl yatırmadan çıkarmazlar. Meselâ ben, on yıl çalışma kampında, beş yıl da sürgünde bulundum, niye, düşman mıydım? Asla! Buranın kuralı bu, bir defa getirdiler mi, artık tamamdır.

Masumiyetimden emin olarak eğer dünyada adalet varsa mutlaka çıkar giderim ümidiyle yaşadığım için bu sözleri duymak, beni dehşete düşürüyordu. Fakat on yıllarca kamp kamp, hapishane hapishane, sürgünlerde ömür tüketen bu adamın sözü ne kadar korkunç olursa olsun, hakikate yakındı. Haksız yere hapsedilen binlerce insanla yıllarca beraber yaşadığı için onların sonunun ne olduğunu ve kime hangi suçtan dolayı ne kadar ceza verileceğini de öğrenmişti. Fakat buna rağmen herkes kendi bildiklerini, kendi duyduklarını ümitle dile getiriyordu.

Birisi, normal mahkeme yerine “Osoboe sovetşanie” (= Gizli duruşma) olması daha iyidir, çünkü gizli duruşmada on yıldan fazla ceza verilmiyor, diyordu. Normal mahkemenin ise beş yıl vermesi de, yirmi beş yıl vermesi de, hatta kurşuna mahkûm etmesi bile mümkündür; herhâlde ne olursa olsun gizli duruşma işini doğru yapar, demesine mukabil başka birisi de normal mahkemenin yirmi beş yılı, gizli duruşmanın değil on yılından, hatta beş yılından bile daha iyidir. Çünkü normal mahkemenin tayin ettiği ceza müddeti bitince çıkıp gidersin; fakat gizli duruşma tarafından mahkûm edilecek olursan, ömrünün hapishanede geçmesi işten bile değildir. Cezan sona erse dahi bir sebeple dava dosyasını tekrar değerlendirip yeniden mahkûm ediverirler, diyordu.

Böyle sözleri ben ilk defa duyuyorum. Kendi kendime, nihayet kanun, adalet adına haklıyı haklı, haksızı da haksız olarak değerlendirecek kimse yok mu, diyesim geliyordu. Fakat bazılarının bunu da hükûmetin siyasetinden memnun olmamak şeklinde değerlendirip suçlamasından çekinip sesimi çıkaramıyordum. Hemen hemen her gün bu konu. Hapiste yatanların bundan başka ne derdi olabilir ki?!

Hepsi korkunç sözler.

Ya bana da yirmi beş yıl verirlerse!.. Beni bir korku sarmıştı.

Fakat Rayim ağabey böyle sözleri duyduğu hâlde bütün vücudu uyuşup hissetme kabiliyetini kaybettiği için midir nedir, hapis, sürgün ona göre sıradan bir şeymiş gibi benim durumuma da aldırmadan, “buraya bir düştün mü, on yıl, on beş yıl ceza almadan çıkıp gitmek olmaz” deyip, sözünün doğruluğuna inandırmak için deliller göstererek konuşmasına devam etti. Benden: – Tâcihan Şâdiyeva adlı hanımı duydunuz mu, diye sordu. Ben, şahsen tanımasam bile 1937’lerde o hanımın halk düşmanı olarak tutuklandığından haberim vardı. Fakat halk düşmanı olan birini tanıdığını söylemek tehlikeli sayıldığı için evet veya hayır cevabını vermeden konuşmaya devam edin dercesine sadece bakmakla yetindim.

– İşte bu hanım şimdi Kolima’da. On yıllık cezasını tamamladı. Hapisten çıktı. İstedğin yere gidebilirsin, dediler. Ben Taşkent’e sevinerek döndüm, fakat o dönmek istemedi, orada nehir limanında işe girdi, kaldı. Niye? Doğduğu yurdunu özlemediği için mi, yoksa ülkesinden artık vaz geçtiği için mi? Kim doğduğu yurdunu özlemez, kim ondan vaz geçer! Tâcihan, belânın ne olduğunu bilen bir kadındı. Değil kendisi dönmek, hatta bana bile Taşkent’e dönmeyi tavsiye etmişti. O hükûmetin yüksek idarelerinde çalışmış, siyasetini iyi bilen bir kadındı. Abdürayim, eğer Taşkent’e dönmeyi arzu ediyorsan, şunu bil ki, artık alıştığın buradan da ayrı kalacaksın. Bir defa halk düşmanı damgasını yedin mi, artık nafiye, seni bir daha rahat bırakmazlar. Bir bahane bulup yine hapsederler veya başka yerlere sürgün ederler, demişti. İşte, dediği oldu. Ben onun bu sözlerine aldırmayarak çoluk çocuğu bir görebilsem, başka arzum yok, bu kadın peygamber mi, deyip şüphe ile bakıyordum. Meğer o belâyı iyi tanıyormuş. Yine ne dedi, dersiniz: – Ben bunları kendim uydurmuyorum, tarihten ders alarak konuşuyorum. Yirmili yılların başlarında birçok aydın ve devlet adamı halk düşman sayılarak ölüme, bazıları sürgün ve hapislere mahkûm edilmedi mi? Peki, ne oldu? 1930’lu yıllara gelince, sürgün edilenler tekrar hapsedildiler, hapishanelerdeki ise kurşuna dizildiler. 1930’ların başında hapsedilenler, hapishaneden hiç çıkarılmayıp 1937 yılında tekrar düşman sayılarak kurşuna dizildiler. Seninle bizim kaderimiz de öyle. Adımız halk düşmanı olarak bir defa karalandı, artık hükûmet bize inanmaz. Bundan sonra kurşuna dizmeseler bile her yerden kovarlar! Tâcihan bu sözleriyle meğer keramet göstermiş, doğru çıktı. İşte, hapis cezasını da, sürgün cezasını da tamamladım. Hiçbir suçum yok. Niçin hapsedtiler? Taşkent’e gelip gördüğüm rahatlık birkaç ay bile değil; birkaç gün boyunca çoluk çocuğumun yanında bulunup sadece yüzlerini görebildim. Henüz doyamadan işte yine hapsedtiler. Âkıbetim şimdi ne olacak?

Konuşmasına devam edemedi, hüngür hüngür ağladı. Zavallının sinirleri iflâs etmişti.

Bende, onun bu hâlini görüp de anlattıklarını dinledikten sonra, bana ne kadar hapis cezası vereceklerini düşünmekten çok bu adaletsizliklere karşı tarifsiz bir nefret ve kadere boyun eğercesine tarifsiz bir cesaret duygusu belirmeye başladı. Onun bu anlattıklarını dinleyen mahkûmlar, gerçi kendilerinin mutlak sûrette masum olduklarına inansalar bile aylarca, hatta yıllarca devam eden sorgulamalardan ve zorla kabul ettirilen suçlamalardan sonra buradan yarın, öbür gün değil ama Tanrı’nın merhametiyle az bir ceza alarak beş yıl, on yıl sonra olsa da bir gün kurtulup aileleriyle ölmeden tekrar görüşebilmeyi hayal ediyorlardı. Kadere razı olmuşlardı.

Fakat ben bu durumu kabul etmiyorum, buna bir türlü alışamıyordum. Sorgu görevlileri ne kadar zorlarsa zorlasınlar, asılsız suçları benim üzerime yıkamazlar; on yıl, yirmi beş yıl şöyle dursun, hatta hapishanede bir gün bile yatmam mümkün değil, benim suçum yok, yarın öbür gün beni çağırıp, sen serbestsin demeleri gerek, diye düşünüyordum. Benim suçum ne? Sen dindarsın, propaganda yaparak dini yaymaya çalışıyorsun deyip tutuklanmış olsalar, ben Böhrov gibi dinî mektep muallimi de değilim ki! Veya koluna iğne ile “SS” yazılmış olan Alman askeri Loran da değilim! Kaldı ki, faşist Almanlara karşı zafer kazanılınca sevinç göz yaşları dökerek zafer için hamd ü senâlar yazan şairlerden biri de bendim! Maalesef şimdi ben, kendisinden nefret edip öz kardeşlerimin katili olarak gördüğüm bir faşist askeri ile eşit sayılarak aynı kaptan yemek yemeye ve aynı koşuğa yaşamaya lâıyk görülüyorum. Yoksa suçum bu kadar ağır mı?! Yoksa bu kadar büyük bir düşmanlıkta mı bulundum?!

Bazen bu düşüncelerle feryat ederek sadece hapishane kapılarını vurup parçalamak değil, hatta ölüme bile razı oluyordum. Hatta bazen çektiğim acılardan gözyaşlarımın süzülüğünü bile hissetmiyordum.

O zaman Loran:

– Ben faşist Almanyasından esir düşmüş bir SS askeriyim. Esir düşmekten başka bir suçum ve herhangi bir zararım bulunmadığı hâlde bir Alman askeri olarak suçlu sayıldığım için hiçbir şey diyemiyorum. Fakat başka bir ülkenin casusu olmadığın hâlde, bir Sovyet şairi olarak Sovyetlere karşı yazılmış eserin de bulunmadığı hâlde niye seni bir düşman olarak hapsedtiler? Ayrıca sen gençsin, endişe etme, seni çıkarıp gönderirler, diyerek beni teselli ediyordu.

Rayim ağabey de bir şeyler söylemek istiyordu, fakat koğuşa son derecede öfkeli küfrederek gelen bir ayağı eksik kötürüm Rus genci sözünü böldü. Hiç selâmsız sabahsız, hâl hatır sormadan ağzına gelen hakaret sözleriyle herkesin anasına avradına söğerek tütün sarmaya başladı. Öfkeyle sardığı sigaranın kâğıdı yırtılıp tütünü yere döküldü. Avucunda kalamı da yine aynı öfkeyle yere attı. Sanki beni eskiden beri tanıyormuş gibi hiç teklifsizce içermisin, istediğini al, dedi.

Bir koğuştan başka bir koğuşa aktarılan mahkûm kendi yorganıyla, yastığıyla, küçük de olsa bir bohçasıyla girerdi. Bunda koltuk değneğinden başka hiçbir şey yok, ne bir yiyecek, ne bir giyecek. Ben tütün uzattım.

Burada bir şeyi hatırlatıp geçmek istiyorum. Bu hapishanede adi kalitede tütünden başka ne hazır sigara, ne de kendi özel kâğıdına sarılmış sigara içmek imkânı olmadı; çünkü evden getirilen sigara ve kâğıtlar, içinde mektup, zehirli veya patlayıcı madde olabileceği şüphesiyle küçük parçalar hâline getirilip arandıktan sonra veriliyordu.

Rus, benden aldığı tütünü avucuna yerleştirip teşekkür etmek yerine hiç teklifsizce, sen kimsin, buraya ne zaman düştün, diye soracak oldu. Şair olduğumu ve bir yıldan fazla bir zamandan beri yattığımı söyledim. O tütünü sararken yine küfretmeye başladı:

– Sen şairmişsin, hükûmete düşman olabilirsin. İlim irfan sahibi bir adamsın. Peki ya ben, kancık köpek, lânetli, ananı filân yapsınlar, ben neyim! Ben hırsızın, bozguncunun tekiyim, nasıl oldu da siyasî mahkûm oldum. Ben hırsızım, evet, hırsızın, küfürbazın tekiyim. Hırsız olduğumu saklamıyorum. Bugün hırsızlık yaparım, yerim, içerim. Yarın yakalanacak olursam, KPZ'ye götürürler. Benim KPZ'nin ne olduğunu bilmediğimi hissederek: – Hapse ilk düşüşün olsa gerek, KPZ'nin ne olduğunu da bilmiyorsun. KPZ denilen koğuş, predvoritelnogo zaklyüçeniya (= hapishanede geçici bir süre kalınan koğuş). KPZ, benim için kendi evim gibidir. Tüccar ve zengin çocuklarına evden getirilmiş yağlı yemek, içki varsa, ortak olurum. KPZ, benim için beleş mutfak gibidir. Bir-iki yıl ceza verip çalışma kampına gönderecek olurlarsa, bir ayağım olmadığı için çalışmam; tüccar takımı ve kolhoz reisleri varsa, onlara gelen yiyeceklerle ortak olur, bedava yemek yiyip, içki içip, afyon çekip yaşar giderdim. Başkaları gibi arkamda kalan çoluk-çocuğum olmasaydı, çalışma kampı benim için ikinci evdi. Peki, ya burası! Burası hapishane değil, sanki cehennem! Kancık köpek! Burada istediğin zaman istediğin yiyecek paketini alamazsın. İçki içemezsin, şarkı söylemek bir yana, yanındakiyle yüksek sesle bile konuşamazsın, şeş-beş veya iskambil oynayamazsın! Gündüz uyutmazlar. Burada bir ay yatmaktansa kurşuna dizseler, razıyım. Faşistler! Kancık köpek! Tövbe, hatta yastığa yaslanıp uzanamazsın, hemen küçük pencereyi açarak, yan gelip yatma, diye uyarırlar. Beni kurşuna dizseler, razıyım. İki aydan beri mahkemeye de çıkarmadılar, çalışma kampına da göndermediler. Ben siyasî mahkûmmuşum! Kendi kendine gülerek: – Biliyor musun, birader, beni ne ile suçluyorlar? Ben teröristmişim. Sadece gülersin, kancık köpek! Nasıl bir terörist?! Suçum, sarhoşken tramvayda Stalin'e küfretmekmiş! Nasıl küfrettim, ben de bilmiyorum. Bunun için beni siyasî mahkûm saydılar, halk düşmanı ilân ettiler... Reziller! Kancıklar! Haydi birader, söyle bakalım, bana ne kadar verirlermiş?..

Ben ne diyebilirdim?! Kendi düşüncelerimle meşguldüm. Cevap vermeme fırsat tanımadan konuşmasına devam etti:

– Hakiki şair Yesenin⁴⁹ idi! Halkı da, hırsız da düşündürdü. Senin gibiler Stalin'i methetmekten başka ne bilirler? Konuşmaya da korkuyor musun? Senin gibilerin topunu içeri atmak lâzım... Üzülme dostum, hepiniz iğdiş edildiniz. Şu koğuştaki bir Çıfıt, Yahudi din muallimi ile beraber kalıyorum. Şunu bir korkutayım dedim. Boğup öldüresim geldi. Sinirime dokunuyor, fısır fısır dua okumaktan başka bir şey bilmiyor. Niye sen de bir şey söylemiyorsun? Yesenin gibi şöyle havalı, teselli edici bir şiir okusana!

Ben onun bu konuşmalarını dinlerken bir taraftan da kendi kendime düşünüyordum: Yesenin gibi şiir yazmış! Teselli edici şiir okumakmış! Tabiat hakkında yazdığım şiirlerimde suç unsuru

⁴⁹ Sergey Aleksandroviç Yesenin (1895-1925): Rus Sovyet şairi. İntihar ettiği rivayet edilmektedir.

arayarak beni ideolojiye aykırı davranmakla suçluyorlar; ben de buna Yesenin tarzında yazdığım şiirlerimden okuyacakmışım! Ben onun konuşmalarını sessizce dinledim. O ise bundan öfkeye kapılarak:

– Ben cehenneme gelmişim, doğru mu, diyordu.

Ben ona ne diyebilirdim ki! İşkence ettikleri doğru olsa bile Stalin’e söğüp duran birinin bu sözlerine katılmak mümkün müydü? Evvelâ bunun bir hırsız olduğuna inanmak da olmazdı. Aramıza belki de bilgi toplamak için sokulmuştur. Çünkü koğuştan koğuşa bilgi toplamak için özel adamlar konuluyor. Hapiste yatanlar da birbirlerine güvenmiyorlardı.

Benim cevabımı beklemeden birdenbire sinirlenerek iki yumruğu ile demir kapıya vurdu, ağzına gelen hakaretlerle gardiyanı çağırdı. Savcıya şikâyet dilekçesi yazmak için kalem ve defter istedi...

Bu arada beni sorguya götürdüler. Akşam saat yedide sorguya çıktım, hiç uyumadan gün ağarırken koğuşa döndüm. Oda arkadaşım yoktu. Somyası boş. Yatağı da götürülmüş. Hayrola? Beni de yandaki koğuşa geçirdiler.

İçeri girmemle birlikte oradakiler, benden hangi koğuştan geldiğimi sordular; öğrenince de gece o koğuştan bir patırtı olduğunu ve birinin kendini öldürdüğünü söylediler. Bu, dünkü bir ayağı olmayan kötürüm İvan’dı.

İTİKAT CEZASI

Dün akşam, saat 10 sularında sorguya götürüldüm. Sorgu bütün gece boyunca hiç uyumadan devam etti. İşte sabah oldu, hatta güneş yükselip öğleye yaklaşıyor. Sorgulama hâlâ bitmedi. Sorgulama görevlileri değişiyor, uyuklamak bir yana, hatta göz yumarak düşünmeye bile fırsat vermiyorlar. Oturduğun sandalyede izinsiz kımıldamaya bile hakkın yok. Ayağa kalk denilince, birkaç saat boyunca ayakta durmaya, otur denilince de bütün gece hiç kımıldamadan oturmaya mecbursun. Bu, cezanın en hafif şekli. Eğer oturduğun sandalyede uykusuzluktan bitkin düşüp de uyuklayacak olursan, Japon usûlü masaj yapmaları işten bile değil. Buna göre, boynuna elinin keskin tarafı ile şöyle bir vurur, düşürür, yıkılınca da epey bir zaman kendine gelemezsin. Kendine gelince, tehdit ve hakaretle sorgulama yeniden başlar. Ölümünden döndüğüne şükrederek gözünü açarsın. Eğer burada ölecek olursan, hiç kimse niye öldüğünü soruşturmaz. Bu teşkilâtı adaletsizliğinden dolayı imdat diyerek şikâyet edecek yukarı bir makam yok.

Sorgulama memurunun odasında onun sorularını düşünürken aklıma halkımızın “sudan helva yapmak” deyimini geldi. Sudan helva yapılabilir mi? Yapılırmış! Hem de o kadar kolay yapılmış ki, sorgulama sırasında böyle bir şeyin yapılabileceğine bir defa daha inandım.

Genel olarak adam öldüren veya hırsızlık eden kişi eğer suçunu itiraf edip kabul etmezse, bunu kabul ettirmek için tanıdığı kimseler şahitlik etmek üzere çağırılır. Fakat işte, beni hapse attılar, getirildiğimden beri suçumdan dolayı hâlâ annemin, babamın, hısım akrabamın kimler oldukları, diğer tanıdıklarım, yakınlarım, onlarla olan ilişkilerim, bunlardan kimlerin neden tutuklandıklarının sebebi soruşturulmakta. Buna niye gerek duyuldu? Bunun tek bir maksadı var: Beni doğrudan suçlayamadıkları için onlarla olan alâkam dolayısıyla onların suçlarına beni de ortak etmek! Onların ne suç işlediklerini ben bilmiyorum. Bunun sorgu memuru için de bir önemi yok, onlarla tanıştığımı söylemem kâfi!

Gerçeği söylemek gerekirse, bizim zamanımızda halk düşmanı olarak hiçbir ferdi tutuklanmamış bir aile bulmak mümkün mü? 1920’lerden itibaren Ceditçilikle suçlanan aydınlar tutuklanmaya başlanmıştı. 1927-1928 yıllarında dindarlar, mülk sahipleri kulak sayıldı. Bir kısmı yabancı unsur sayılarak tekrar tutuklandı, sürgün edildi. Bu temizlikler yetmezmiş gibi 1937 yılından başlayarak Parti Merkez Komitesi sekreterleri, devlet adamları ve yazarlar halk düşmanı ilân edildiler. Tutuklama ve kırgınlar başladı. Bu durum 1940 yılına kadar devam etti. İkinci Dünya Savaşı bittikten sonra, cepheden dönenlerin bir kısmı faşistlere esir düşmekle suçlanarak tutuklandılar. 1947 yılından

başlayarak yazar, ilim adamı ve sanatkârları, ideolojiye aykırı davranmak ve kozmopolit olmakla suçladılar. Tekrar tutuklamalar başladı. Herhangi bir yakını, akrabası tutuklanmayan kimse kalmadı. Hatta insanlar tek olarak değil, bütün aileleriyle birlikte cezalandırıldı. Sürgün edildi.

Peki, benim de tutuklanan tanıdık ve akrabalarım yok muydu? Bir değil, hem de pek çok...

Teyzemin oğlu Ubeydullah Hocayev, 1900'lerin başında Rusya'da hukuk fakültesini bitirmiş. Kendisi dünya hukukundan ve edebiyatından haberdar, hatta Lev Tolstoylarla mektuplaşıp tartışabilecek seviyede ileri bir avukat, 1917 yılında Hokand Cumhuriyeti'nin Mahmudhoca Behbûdîlerle⁵⁰ birlikte kurucularından biri ve milleti için son derecede samimî bir şahsiyetti. 1927-1928 yıllarında siyasî suçlu olarak tutuklanmış, 1936 yılında serbest kalmış. Ubeydullah ağabeyimin ne çoluk çocuğu, ne eşyası, ne de evi barkı vardı. Hapisten çıkınca, kız kardeşinin evinde kaldı. Tek varlığı kitaplarıydı. Tekrar tutuklanınca, akrabalar muhafaza etmeye korktukları için bu kitaplar birinin evinden diğerine taşınmış, nihayet bizim arılığa getirilip konulmuştu. Lev Tolstoy'un yirmi ciltlik külliyyatını, Fıtrat⁵¹'in mavi ciltli Hint İhtilâlçileri⁵² kitabı ile El⁵³ ve Sadâ-yı Türkistan⁵⁴ gibi gazeteleri ilk defa o zaman görüp tanımıştım.

Hapisten çıktıktan sonra kız kardeşinin evinde kalırken O.Genri'nin Maugli eserinin tercümesiyle meşgul oldu. O kadar kültürlü bir adamdı ki, 1930'lu yıllarda Özbek aydınlarının henüz tanımadığı O.Genri'nin eserlerini okuyup öğrenmişti.

1937 yılında tekrar tutuklandı. Bundan sonra kendisinden bir daha hiç haber alınamadı, kaybolup gitti.

1937 yılında eniştem halk düşmanı olarak tutuklandı. Öğretmen olan eniştem, geniş malûmat sahibi, dünyadan haberdar ve adalet kavramının ne olduğunu idrâk eden insanlardan biriydi.

⁵⁰ Mahmudhoca Behbûdî (1875-1919): Türkistan Cedit hareketinin önde gelen temsilcilerinden, gazeteci, yazar. 1903 yılında Semerkand'da Cedit Mektepleri açmış, bu mekteplerde okutulmak üzere ders kitapları yazmıştır. 1906 yılında toplanan Rusya Müslümanları Kurultayı'na Türkistan delegelerinin başkanı olarak katılmıştır. 1913 yılında Semerkand'da, "elü halknıñ közini açışge bâis" olmak üzere Semerkand gazetesini çıkarmıştır. Gazete maddî imkânsızlık sebebiyle 45. sayıdan sonra kapanınca, 1913 yılında yine Semerkand'da Ayna dergisini çıkarmaya başlamıştır. Türkistanlı Ceditçilerin en önemli yayın organlarından biri kabul edilen dergi, 1915 yılı ortalarına kadar 68 sayı çıkmış, bu sayıdan sonra maddî imkânsızlık sebebiyle kapanmıştır. Bunlardan başka, aynı dönemde Türkistan'da ve Türkistan dışında neşredilen birçok gazete ve dergide yüzlerce yazısı yayımlanmıştır. 1911 yılında, eğitimin önemini ortaya koymak üzere Türkistan'da yazılmış ilk tiyatro eseri olarak kabul edilen Pederküş yâhut Okımagen Balanîñ Hâlî adlı piyesi yazmıştır. 1917 yılı Kasım ayı sonunda ilân edilen Türkistan Muhtar Hükûmeti'nin kuruluşunda da hizmeti geçen Behbûdî, 1919 yılında Buhara Emiri Âlimhan'ın adamları tarafından katledilmiştir.

⁵¹ Abdurrauf Abdurrahimoghlu (Fıtrat) (1886-1938): Şair, yazar, dilci, edebiyatçı, eğitimci, gazeteci, fikir ve devlet adamı. Türkistanlı Ceditçilerin önde gelen temsilcilerindendir. İstanbul'da Mekteb-i Hukuk'da eğitim gördü (1909-1913). 1917 yılında Hürriyet gazetesini çıkardı. 1919 yılında, Ceditçi aydınların toplandığı Çığatay Gürüñgi adlı derneği kurdu. Buhara Halk Cumhuriyeti Eğitim Bakanı (1921) ve Başbakan Yardımcılığı (1922) görevlerinde bulundu. Moskova'da Şark Dilleri Enstitüsü'nde, Semerkand Pedagoji Akademisi'nde, Buhara ve Taşkent Eğitim Enstitülerinde, Dil ve Edebiyat Enstitüsü'nde çalıştı. Hind İhtilâlçileri, Temür Sağanası, Oğızhan, Ebâ Müslim, Kan, Begican, Çin Seviş, Tolkin, Ebülfeyzhan, Arslan piyeslerini yazdı. Edebiyatçı olarak Edebiyat Kâideleri, Eski Özbek Edebiyatı Nemuneleri, Aruz Hakıda adlı eserleri, dilci olarak Özbek Tili, Özbek Tili Sarfı adlı kitapları yazdı. Türkistan edebiyatı ve Türk dili hakkında pek çok makalesi yayımlandı. 1937 yılında milliyetçilik ve Türkçülük suçlarından dolayı tutuklandı, 1938 yılında kurşuna dizildi.

⁵² Hint İhtilâlçileri: Fıtrat'ın 1920 yılında yayımlanan beş perdelik tiyatro eseri. Eserde, Hint Müslümanlarının İngilizlere karşı verdikleri istiklâl mücadelesi anlatılmaktadır.

⁵³ El (Bayrağı): Hokand'da 1917 yılında Eylül-Kasım döneminde, haftada iki defa olmak üzere toplam olarak 20 sayı çıkan bir gazetedir. Hokandlı milliyetçiler tarafından çıkarılan gazete, Hokand Muhtar Cumhuriyeti kurulunca, bu hükûmetin resmî yayın organı olmuştur. Tirajı 800-1000 nüsha kadar olan gazete, yayın politikası olarak Türkistan Müslümanlarını millî devlet bayrağı altında ve millî hükûmet etrafında birleştirmek gayesini takip etmiştir.

⁵⁴ Sadâ-yı Türkistan: Taşkent'te 1914 yılı Nisan ayından itibaren haftada iki defa neşredilen bir gazetedir. Avukat Ubeydullah Esedullahoca tarafından çıkarılan gazete Ceditçilerin yayın organıdır. Dönemin en önemli yayın organlarından sayılan gazetede daha çok dinî, millî, didaktik, pedagojik konularda kaleme alınan yazılara yer verilmiştir. Gazetede, Arapça ve Farsça yerine Türkçe kelimelerin veya sade bir dilin kullanılmasını esas kabul eden bir yayın politikası takip edilmiş, bu yönde yazılar yayımlanmıştır. Dönemin önde gelen aydınlarından Abdullah Âvlânî, Abdullah Kâdirî, Mirmuhsin (Şermuhammedov), Hamza Hekimzâde Niyazî, Abdülhamid Süleyman (Çolpan), Tölegen Hocamyarov (Tevellâ), Mõmincan Muhammedcanov (Taşkın), Lûtfillâh Âlimî, Hacimuñın gibi isimler, gazetenin yazı heyetinde yer almışlardır.

Benden tanıdıklarımın ve yakınlarımın kimler olduğunu soran görevli, acaba benim halk düşmanı olarak tutuklanan bu insanlarla akraba olduğumu biliyor mu, bilmiyor mu? Peki, ben kendim söylesem!..

Ben, onların ne suç işlediklerini ve niçin tutuklandıklarını bilmiyorum, çünkü o sırada henüz pek gençtim!

Eğer onlar suçlu olsalar bile bunun benimle ne alâkası var? Benim onlarla olan akrabalığımı bilseydi acaba ne yapardı? Lenin'in büyük kardeşi Aleksandr Ulyanov, Rus çarına suikast düzenleyerek öldürmek isterken suçüstü yakalanmış. Suçu ispat edilmiş ve asılarak öldürülmüş. Fakat yakınlarına hiçbir zarar verilmemiş ki! Hatta çar hazretleri, annesi Mariya Aleksandrovna'yı bir insan, bir anne olarak kabul ederek şikâyetini dinlemiş ve onu teselli ederek üzüntülerini bildirmiş. Oğlunun suçu kesin ve herkes tarafından da bilindiği için kanun dışı iş yapamayacağını bildirmiş, özür dilemiş. Çar, suçlu oğulları yüzünden ne annesini, ne de babasını horlamış. Yanlış terbiye verdikleri için suçlamamış ki!

Bize gelince... Bizde böyle mi? Babası yüzünden masum çocuklarını, hatta yakın akrabalarını tutuklamadılar mı?

Ekmel İkrarov, halk düşmanı olarak tutuklandığı sırada oğlu Kâmil İkrarov, 10-14 yaşlarında henüz bir çocuktur. O zavallının suçu neydi ki, gençliğinin on yılını hapisanede, bir kısmını Sibiryâ sürgünlerinde binbir meşakkat içinde geçirdi. Niye? Sadece o mu? Maalesef, sadece o değil, binlerce, milyonlarca tutuklanan kocası veya babası yüzünden ömürleri göz hapsinde, sürgünlerde geçen kadınlar, oğullar, kızlar olmadı mı?

Sorgu görevlisinin tanıdık, akraba ve yakın dostlarım hakkındaki sorularına ne cevap vereceğimi düşünürken şeytan aklıma bin türlü şey getiriyordu. Sorgu memuru ise tepeme dikilmiş, kimlerle ne tür alâkan var, kimlerle dostluk ediyorsun, çayhanelerde yemek sırasında Sovyetlere karşı hangi sözleri söyledin, diyerek tehdit ediyor, anlatıyordu.

Ben ise uykusuzluktan kendimi zor tutuyor ve ona ne dediğimi bilmez hâlde cevaplar veriyordum: – Suçumu biliyorsan sen söyle, yemin ediyorum, kabul etmezsem her türlü cezaya razıyım... O ise, düşman kendi rızasıyla teslim olmaz, Sovyetlere karşı olan faaliyetlerini ve suç ortaklarının kimler olduklarını kendin açıklamak gerek, demekten başka bir şey söylemiyordu.

Bunlara ne diyerek cevap verirsin! Kaldı ki, kim kiminle, ne zaman, nerede buluştuklarını, ne hakkında konuştuklarını ve kimlerle yemek yediğini yazar ki! Bunun tek bir maksadı vardı, o da hapsedilen yakınlarımla olan ilişkilerim sebebiyle beni suçladıkları gibi, isimlerini söylediğim kişileri de benimle olan ilişkilerinden dolayı suçlayıp tutuklamaktı.

Elbette âlimlerle ilim hakkında, şairlerle şiir, adamına göre herkesle her şey hakkında konuşursun. Böyle cevaplar sorgu memurunu ilgilendirmiyordu. Onun bunları soruşturmaktan maksadı tamamen başkaydı.

İsimlerini verdiğim tanıdıklarım sorgu memurunun ümitle beklediği gibi insanlar çıkmamış olmalı ki, hiç aklımdan geçmeyen beklenmedik bir soru sordu:

– Osman Nâsır hakkında neler biliyorsun?

Ben hiç düşünmeden Osman Nâsır'ın çok iyi ve sevilen bir şair olduğunu söyledim.

– Bunu nereden biliyorsun, onunla ne alâkan var?

– Kitaplarını, şiirlerini okudum.

Benim bu cevabımı işiten sorgu memuru, emeline erişip de onu elinden kaçırmaktan kaygılanırcasına ve sanki ben, söylediğimden vaz geçip ifademi değiştirecekmişim gibi telâşlı bir hâlde ve mânasız bir tebessümle bana:

– Bildiklerini anlat, başka kimler okudu onun kitaplarını, onunla nerede buluştun, dedi.

– 1936-1937 yıllarında. Öğretmen Okulunda talebe iken. Osman Nâsır o yılların en sevilen ve en meşhur şairi idi. Yürek, Mehrim gibi yeni çıkan şiir kitapları okuyucuların elinden, tarif ve tavsifi ise dillerden düşmezdi. O günlerde Osman Nâsır halk düşmanı olarak tutuklandı, şeklinde bir

dedikodu yayıldı. Komsomollar kurultayında onu lânetlediler ve her kimin elinde varsa kitaplarını yakıp imha etmelerini söylediler. Biz de öyle yaptık. Bütün bildiğim bu!

Bunda insanı suçlayacak ne var?! Fakat sorgu memuru, benim açık yüreklilikle, hakikati değiştirmeden anlattığım şeylerden kendince sonuçlar çıkarmış, hayal bile edemeyeceğim şekilde benim söylediklerimin tamamen aksini yazmıştı. Okuyunca saçını başını yolarsın! Ne diyeceğini, kime şikâyet edeceğini şaşırırsın!

“Ben halk düşmanı, aşırı milliyetçi, Sovyetlere karşı faaliyetleri sebebiyle tutuklanan Abdullah Kâdirî, Çolpan ve Osman Nâsırların milliyetçilikten ve Sovyet hayatından şikâyetten ibaret pesimist ruhla yazılmış eserlerini severek okuyor, milliyetçilik ve Sovyet devletine karşı olan ideolojilerini toplantılarda tanıdıklarım arasında lisede okuduğum zamandan beri yaymaya çalışıyorum”, gibi tamamen iftiradan ibaret, uydurulmuş yalanlardan ibaret sözlerini okudum.

Bunu nasıl imzalarsın! Bunu imzalamak, onlara isnat edilen suçları kabul etmekle aynı şeydi. Yani Çolpan ve Osman Nâsırlara ne suç isnat edilmişse, beni de aynı şekilde suçlamak istiyor. Bundan çıkan tek sonuç şu: Onların kaderi ile senin kaderin aynı.

Ne kadar dehşet verici! Onların âkıbeti malûm. Yoksa benim âkıbetim de... O gün sorgu memuru bana Sovyetlere karşı propaganda faaliyetinde bulunmaktan başka bir suçlama da milliyetçilikle ilgili maddeden ilâve etti.

Sorgu görevlisinin yazdıklarını imzalamadan önce okuyarak bu hapishanede yatan insanların herhangi bir suç veya herhangi bir kusurdan dolayı değil, KGB görevlilerinin kendi plânlayıp, kendi uydurdukları suçları zorla kabul ettirmek için tutuklandıklarına olan inancım kesinleşti.

Benim milliyetçiliğimden ne kastediliyor? Osman Nâsır'ın şiirlerini, Abdullah Kâdirî'nin eserlerini okumuş olmam mı? Bu eserlerde milliyetçilik adına ne var? Osman Nâsır'ın hangi şiirinde milliyetçilik var? Herhangi bir örnek var mı? Fakat sorgu memuru bunu söylemiyordu. Milliyetçilik ruhuyla yazılmış herhangi bir şiiri olmadığı hâlde onu okuduğum için niye ben milliyetçi oluyorum? Buna sorgu memuru cevap vermiyordu.

Kaldı ki, ben Abdullah Kâdirî'yi de, Çolpan'ı da, Osman Nâsır'ı da hiç görmedim. Onlar tutuklandıkları sırada ben henüz on altı yaşında bir çocuktum. Onların sohbetlerinde hiç bulunmadığım hâlde onların milliyetçi olduklarını ve Sovyet devletine karşı olan ideolojilerini nereden bilebilirdim? Bilmediğim bir şeyin ne diye propagandasını yapayım? Şiirlerini methettiğim için ben de milliyetçi sayılacaksam, bu tamamen asılsız! Ben de onun şiirlerini pek çok kimse gibi ezberleyip methettiysem, bunun sebebi o şiirlerin milliyetçilik ruhuyla veya melânkolik bir ruhla yazılmış olması değil, bilâkis insanların gönlünden geçenleri, sevinç ve dertlerini ifade etmiş olması, onları meftun etmiş olmasıdır.

Osman Nâsır'ın aklımda kalan şiirlerini hatırladım:

Yürek, sensin benim sazım.
Dilimi neye benzettin.
Gözüme ayı berkittin,
Yürek, sensin heveskârım.

Sana dar geldi bu sine,
Sevincin taşı sahilden.
Dilim yorulur, acep, bazen
Seni tercüme etmekten.

Yürek sensen, meniñ sâzım.
Tilimni neyge cor etdiñ.

Közimge aynı berkitdiñ,
Yürek, sensen ıskıbâzım.

Senge tar keldi bu kökrek,
Sevinçin taşdı kırğakdan.
Tilim çarçar, aceb, gâhi
Seni tercime kılmakdan.

Bu mısraları hatırladım, gözlerimden gayri ihtiyarî yaşlar süzüldü. Hüngür hüngür ağladım. Hayat karşısında duyduğu sevinç ve heyecanları içine sığmayıp taşan bir şair, nasıl pesimist olabilir, ona nasıl pesimist denilebilir? Bu sözü dil nasıl söyler?! Böyle bir yalana niye gerek duyulur? Bu şiirin devamı, Osman Nâsır'ın kendi söylediği gibi hatırımdan sel gibi akıp gelmeye başladı:

İtaat et, eğer senden,
Vatan razı olmazsa,
Yarıl, şimşeğe dönüş, sen,
Çatla, evet, ölsem bile!

İtâat et, eger senden,
Vatan râzı emes bolsa,
Yarıl, çakmakka aylan, sen,
Yarıl, meyli tamâm ölsem!

Saçımı başımı yolarak feryat edesim geldi. Vatanının her bir hizmetine asker gibi daima hazır, onu memnun etmek için şimşeğe dönüşüp hayatını feda etmeye razı bir âteşin şaire, hangi insaf ve hangi vicdanla düşman denilebilir?

Kaldı ki, ben Osman Nâsır'ın şiirlerinin hemen hemen hepsini ezberlemiştim. Hangi şiirinde milliyetçilik, hangi şiirinde hayattan şikâyet ve hükûmetin siyasetini karalayan ideoloji varmış, deyip birer birer zihnimden geçirdim. “Yürek” kitabından sonra aradan bir yıl geçmeden yayımlanan “Mehrim” kitabındaki şiirleri hatırladım. Kitaba “Mehrim” adının verilmiş olması da insafli davranmak gerekirse, şairin hayata ne kadar güçlü bir muhabbeti bulunduğu bir delili değil midir?! Kitap, Lenin'e ithaf edilen “1870” adlı şiirle başlıyordu:

Volga! Volga! Aç Rus'un gözyaşı.
Volga! Volga! Figanlı ırmak!
Güneş sanki Razın⁵⁵'in başı
Geniş bağrında daima mağrur!

Unutulmaz yılların yâdı,
Nekrasov⁵⁶'u zârı zârı ağlatmış.
Çımacıların acı feryadı
Dibine taş olup batmış!

⁵⁵ Stepan Timofeyeviç Razin (1630-1671): 1670-71 yıllarında Rusya'da, Orta ve Aşağı Volga bölgelerinde feodal-krepostnoy (= toprağa bağlı kölelik) sistemine karşı Don Kazakları ile köylülerin de katılımıyla büyük bir isyan başlatmıştır. Saratov, Samarra, Simbirsk gibi birkaç şehir ve kasabayı ele geçiren isyancılar sonunda dağıtılmış, Razin de yakalanarak Moskova'da idam edilmiştir. Razin, daha sonra Rus edebiyatı için efsanevi bir karakter hâline gelmiştir.

⁵⁶ Nikolay Alekseyeviç Nekrasov (1821-1877): İhtilâlcî Rus şairi, roman, hikâye ve tiyatro yazarı, edebî tenkitçi.

Hey dili yok, sarı taşlarım,
Hey, gözleri açık soğuk ölümler...

*Volga! Volga! Aç rusnıñ yaşı.
Volga! Volga! Fiğanlı deryâ!
Kuyaş göya Razinnıñ başı
Keñ bağrıda hemân mağrur, a!*

*Unutılmas yıllarınñ yadı,
Nekrasovnı zâr-zâr yığlatgen.
Burlaklarınñ aççık feryadı
Tübleriñge taş bolıb batgen!*

*A, tili yoq, sarık taşlarım,
A, bakraygen savuk mürdeler...*

Bu şiir değil, bir beste! Benim nazarımda bu Rusya'yı ve Rus halkının ihtilâlden önceki hayatını bütünyle ifade eden bir senfoni idi. Bu kısa mısralarda ihtilâlin mahiyeti, ona duyulan zaruret ve Lenin'in büyük hizmeti, o zamana kadar yazılan eserlerin hiçbirisinde tesadüf edilmemiş şekilde dile getirilmiş; coşkun sevgi ve samimî duygu, gönülleri fethedecek seviyede terennüm edilmiştir. Osman Nâsır'ın şiirlerini okuyan bir okuyucu, halka ve vatana bundan daha fazla nasıl bir sadakat ve nasıl bir muhabbet beslenebilir, demekten başka ne söyleyebilir?

Şiirlerini bir defa daha hatırlarken hiç kimsenin hayaline gelmeyen bu suçlamalara, bu ithamlara Osman Nâsır'ın gösterdiği tahammül ve ettiği feryatlar figanlar, bütün vücudumu titretmeye başladı.

Ben halkı seven, kitapları elden düşmeyen büyük bir şairin kendi halkına düşman olduğunu nasıl söyleyebilirim!

Osman!.. Ses ver, Osman! Emsâli olmayan bu iftira işkencelerine senin gibi nasıl tahammül edeyim, Osman? Senin şiirlerinden aldığım huzurun hakkı için, sanatıma mektep olman hakkı için, nasıl olur da kendi halkının düşmanı ve milliyetçi birisi olduğunu söyleyebilirim?! Kör olmaz mıyım?! Hayır! Bu sebeple onlar ne hüküm verirlerse versinler, insafları varsa insaflarına, vicdanları varsa vicdanlarına havale ediyorum! İçimden geçenleri sorgu memuruna söyledim.

Her nedense o anda, yirmi dört yaşında tutuklanan Osman Nâsır gözümün önüne geldi. Bana göre Osman Nâsır, tıpkı benim oturduğum şu kara sandalyede oturup sorgu memuruna, ben düşman değilim, bütün suçlamaların iftiradan ibaret! Kalbimde halkıma ve vatanıma karşı sonsuz muhabbetimden başka bir şey yok! Öldürseniz bile milliyetçilik ve devlete düşmanlıktan kendimi suçlu saymıyorum, imzalamıyorum, diye feryat ediyormuş gibi geldi. Acaba yirmi dört yaşındaki büyük kabiliyet sahibi, geleceğin dâhi şairi Osman Nâsır'ı, iftiraları kabul etmeyip doğruyu söylediği için mi öldürdüler?! Acaba aynı kader benim için de tekrarlanacak mı?!

Beni dehşete düşüren bu endişemi sorgu memurunun tehdidi böldü:

– Sırlarını bizden gizleyemezsin, elimizdeki delil ve şahitler seni ifşâ etmek için yeterli! Osman Nâsırların ve Çolpanların tesiriyle Sovyet halkı sıkıntılara gömülmüş, onu sıkıntıdan kurtarmak gerek, diyen kim? Sen değil mi? Peki, Sovyet halkının sıkıntısı nedir? Ne yaparak kurtarmak istiyorsun, bu konuda konuş!

- Nerede söylemişim?
- Düşün, götürsün!
- Böyle demedim!

Vücudımnı tilib tilke-tilke
Eyle, vicdânımnı satmaymen.

diye yazdıysam, her türlü şartlar altında insanları korkmamaya, vicdanlı olmaya, halkın derdiyle ilgilenmeye davet ettiysem, bunun nesi Sovyetlere karşı?

“Öldür. Ölümden de dönmem” derken, 1920’lerde büyük Özbek hukukçusu akrabam Ubeydullahan’ı, masumdan daha masum olduğu hâlde tutuklanan eniştemi, Özbek halkının büyük ve yerleri bir daha hiçbir zaman doldurulamayacak kabiliyetli evlâtları Çolpan, Abdullah Kâdirî ve Osman Nâsırları tutuklayıp yok eden seni ve sana benzeyen cellâtları kastediyorum! Bunu, 1930 yılında halkı açlıktan öldürenlere karşı yazdım, diyesim geldi. Fakat bunun sorgu memurunu tekrar öfkelerendirerek kendi başımı belâya sokmak olacağını düşünüp dişimi sıktım. Tek ümit, sadece Tanrı’dandı. Zihnimden, 1939 yılında yazdığım şu dörtlük geçti:

Tanrım özün, özün yarlığa,
Özünden başka medet yok,
Ne dostum var, ne dert ortağım,
Özünden hiç başkasına had yok!

Tanrım öziñ, öziñ yarlaka,
Öziñden heç özge meded yok,
Ne dostım bar, ne derd tıñlavçım,
Öziñden heç özge had yok!

Bu dörtlüğü yazdıktan sonra ezberlemiş, yırtmış atmıştım. Çünkü bu dörtlük veya bu ruhta yazılmış şiirler, o dönemde pesimist ve dinî, dolayısıyla hiç tereddütsüz suç kabul ediliyor ve tutuklamak için maddî delil sayılıyordu. Hâlbuki bu şiir, o devirde demokrasi ve fikir hürriyetinin olmamasına, aka ak, karaya kara demek imkânının bulunmamasına karşı yazılmıştı. Fakat böyle eksiklikleri ortaya koymak, adaletsizlikle mücadele ve halkın derdini hafifletmek için gayret gösterip tenkit etmek, düşmanlık sayılıyordu. İşte böyle hatalar, eksiklikler oluyor, diyecek olunca, bunu düşünen, düzeltmeye çalışan hükûmet ve idareciler var, cevabını işitiyordum.

Hele bir de o idareciler hataya sebep oluyor, deyin de görün, sizi idarecilere suikastle itham ederler. Senin vazifen, eksiklikleri göstermek değildir. Eğer sen gerçekten Sovyet devletinin dostu isen, her durumda düşmanlara sır vermemek için hayatımız rahat, bahtıyarız, demen gerekir. Bunun aksi, hayattan memnuniyetsizlik ve düşmanlık sayılıp sana olan güveni sarsar, şüpheli bir adam hâline gelirsin.

18-19 yaşlarımdayken “Sonet” şiirim yayımlandı:

Halk zenginlik, vatan hazine.
Ben muhafız. Hey, makbûl iş.
İsterse gece olsun, görürüm basıp
Düşman girerse, olup bir işne.

Sevinçlerle dolu bu sine,
Çünkü bunu bana münasip
Görüp halkım eyledi nasip,

Tamam, ömrüm olsun hediye!

Vatan aşkıyla, hey, kalbim,
Deniz gibi dolu, lebâlep.
Sevgim olmaz aslı bigâne,

İnandırırım tekrar ant içip
Ki, can versem cenklere girip!
Sevgim, gönül şâd olur yine!

Halk-baylığı, Vatan-hazine.
Men pâsibân. A, nâyab kesb.
Hah tün bolsın, köremen basıb
Düşman kirse, bolıb bir igne.

Sevinçlerge tola bu siyne,
Çünkü şunu menge münâsib
Körüb, halkım eylebdi nasib,
Meyli, umrim bolsın hediye!

Vatan ışkı bilen, a, kalbim,
Deñiz kebi toluk, limmâ-lim.
Sevgim bolmas aslı begâne.

İşantıray kayta ant içib
Ki, cân bersem cenglerge kire!
Sevgim, yürek büt kalur yine!

Bu şiiri yazan bir şaire Sovyet devletinin ve halkının düşmanı denilebilir mi? Veya savaşın ilk günü yazdığım şiirim:

İsterim ki, çiğneyip gelen yav
Gülzârımı yeksân etmesin.
Cenkte öleyim, yeter ki halkımın
Ebediyyen erki gitmesin.

İsteymenki, deydib kelgen yav
Gülzârımını yeksân etmesin.
Cengde öley, meyli halkımın
Bir umrlik erki ketmesin.

Yav kim? Alman faşistleri mi? Onlar hücumu nereden başladı? Özbekistan'dan mı, yoksa Rus topraklarından mı? Elbette Almanlar işgâle Özbekistan'dan, yani benim yurumdan değil, Beyaz Rusya ve Rusya'nın topraklarından başladı. Düşman Rusya'nın topraklarını işgâl edince, bana ne,

demeyerek savaşta canını feda etmeye razı olan bir şairi beynelmilelci saymayıp milliyetçilikle suçlamak adalet mi?!

Böyle bir suç isnat etmek, sen anana hakaret ediyorsun, anandan vaz geçiyorsun iftirası kadar dehşet verici. Bu töhmeti, böyle bir iftirayı kim kabul edebilir? Gerçek evlât, bu hayâsızlığı kabul edip el içinde çalılımlı dolaşımtansa yakasını parçalayıp, feryat edip, bin defa ölüme razı olmaz mı? Ölümü daha makbul görmez mi?

Bu hakaret ve iftiralar yetmezmiş gibi bir de sen bu şiirleri, milliyetçiliğini ve Sovyetlere olan düşmanlığını gizlemek için yazdın, cevabını alacak olursan, buna nasıl tahammül edersin?!

Milliyetçiliğimden ne kastediliyor sorusu, beni daima huzursuz ediyordu. Ben başka bir millete hakaret mi etmişim? Genel olarak milliyetçiliğin kendisi nedir? Temelinde ne var? Milliyetçilik sözü ne zaman ve nereden ortaya çıktı? Özbek halkının tarihinde bu zamana kadar hiçbir şairin, hiçbir âlimin, hiçbir meslek sahibinin, sen milliyetçisin denilerek tutuklanmak şöyle dursun, hattâ suçlandığını bilmiyorum. Milliyetçi sözü ne zaman ortaya çıktı? Ruslar Orta Asya'yı işgâl ettikten sonra mı, yoksa ihtilâlden sonra mı? Çar Rusyası devrinde de herhangi bir Özbek yazarının veya âliminin milliyetçilikle suçlanarak şimdiki gibi tutuklandığı tarihte malûm değil.

Halk düşmanı sözü, tarihte var mı? Hanlara ve valilere karşı mücadeleler olmuş, fakat kendi halkına karşı çıkan, halkının bahtsızlığını isteyen bir aydını tasavvur edemiyorum. İyi niyetle her insanın hataya düşmesi mümkündür; fakat hiçbir devirde hataya düşen bir insanın halk düşmanı olarak tutuklandığını bilmiyorum. Elbette “Ötgen Künler” gibi halkın severek okuduğu bir eseri yaratan Abdullah Kâdirî veya ilim irfan sahibi Fıtratlar ve Çolpanlar, kendi halkının bahtına karşı mücadele etmiş olamazlar! Sadece bunlar değil, ya Feyzullah Hocayev, Ekmel İkrarov ve onlarla birlikte binlerce, binlerce tutuklanan aydınlar? Asla böyle büyük adamlar kendi halkının zararını gözetmiş olamazlar! Bunlar, hiç halkın bahtına mani olmak isterler mi? Hayır! Hayır! Bunlara hakikati bilmeyen nâdanlar demek mümkün mü? Hayır!.. Hâl böyle olunca, bir halkın böyle kabiliyetli evlâtları, adı düşmana, milliyetçiye çıkarılarak kurşuna dizilip, öldürülüp yok edilirse, buna adalet denilebilir mi? Kaldı ki, bunların her biri kendi halkına iyilikten başka bir şey dilememişlerdi ki! İyiliğe ceza mı?! Bunlara hiç kimse acımaz mı? O zavallıların âkıbeti, ak ile karayı birbirinden ayırabilecek kadar akıl, idrâk sahibi olan bir insanı düşündürmez mi? Meselâ ben kendim, kitaplarını elimden düşürmeden geceler boyu uyumadan okuduğum, edebiyatımızın gururu, parlak yıldızı olan 24 yaşındaki Osman Nâsır'ın tutuklanmasına dilimle itiraz edemesem bile hiç gönülden razı olur muyum?

İçinden geçenleri söylemeye neden korkuyorsun? Kimden? Birisinden bir sebeple korkarak hakikati söyleyemeden yaşamak hürriyet mi? Abdullah Kâdirî'nin “Ötgen Künler” ve “Mehrabdan Çayan” romanlarını insanlar gizlice elden ele dolaştırıp okumakta ve asla yırtıp atmamakta. Ben böyle adamların ölümüne sevinir miyim? Asla, asla! Peki, ya onların kitaplarını okuyan halk?! Yani, halkın sevdiği insanları tutuklayanlar mı halk düşmanı, yoksa bu adaletsizlikten nefret edenler mi?

Zihnimi meşgul eden bu acı gerçekleri söylemek mümkün müydü?! Söylemeye değil, hatta bunu hayal etmeye bile korkarsın! Bunu söylemek, kendini doğrudan doğruya milliyetçi ve düşman göstermek olurdu. Derdini kime anlatırsın? Kim dinler?! Tependen elini yumruk yapmış, tehditler savurup duran sorgu memuruna mı? Tek çare:

Tanrım özün, özün yarlığa,
Özünden başka medet yok,
Ne dostum var, ne dert ortağım,
Özünden hiç özgeye had yok!

*Tanrım öziñ, öziñ yarlığa,
Öziñden heç özge meded yok,
Ne dostum bar, ne derd tiñlavçım,*

Конец ознакомительного фрагмента.

Текст предоставлен ООО «Литрес».

Прочитайте эту книгу целиком, [купив полную легальную версию](#) на Литрес.

Безопасно оплатить книгу можно банковской картой Visa, MasterCard, Maestro, со счета мобильного телефона, с платежного терминала, в салоне МТС или Связной, через PayPal, WebMoney, Яндекс.Деньги, QIWI Кошелек, бонусными картами или другим удобным Вам способом.